

KÖPECZI BÉLA

*Egy cselzővő
diplomata,
Klement János
Mihály*

1689–1720

AKADÉMIAI KIADÓ

**EGY CELESZÖVŐ DIPLOMATA,
KLEMENT JÁNOS MIHÁLY
1689–1720**

KÖPECZI BÉLA

EGY CSELSZÖVŐ DIPLOMATA,
KLEMENT JÁNOS MIHÁLY
1689–1720

AKADÉMIAI KIADÓ

**Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával**

ISBN 963 05 7729 1

**Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 4.**

Első magyar nyelvű kiadás: 2000

© Köpeczi Béla, 2000

**Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.**

Printed in Hungary

Feleségem emlékének

BEVEZETÉS

Klement János Mihály életrajzát Szalay László kezdte megírni,¹ de a munkát nem tudta befejezni. Figurájára a német historiográfia figyelt fel, és már II. Frigyes korában megjelent róla egy megemlékezés.² A XIX. században Carl von Weber volt az első német historikus, aki ismertette drezdai és berlini tevékenységét.³

Újabb források alapján mutatta be intrikáit 1889-ben Heinrich von Friedberg.⁴ A XX. században, 1927-ben Friedrich Oppeln-Bronikowski ismertette egy gyűjteményes munkában élettörténetét.⁵ A legrészletesebb jellemzést 1950-ben Max Braubach írta, aki nemcsak németországi tevékenységéről, hanem kuruc diplomáciai szolgálatáról és brüsszeli működéséről is megemlékezett.⁶

IFJÚKORA

Klement János Mihály 1689. június 7-én született¹ Besztercebányán (német nevén Neusol, szlovákul Banská Bystrica). Apja Klement János (Szalay szerint Mihály) zólyomi főbíró vagy szolgabíró és evangélikus egyházkerületi elnök, anyja Petrás Katalin (Szalay szerint Egry). A város, ahol született, német lutheránus volt, de éltek benne szlovák lutheránusok és katolikusok, illetve magyar katolikusok is. A helységet 1677 után súlyos megpróbáltatások érték, adók és a katonák zaklatásai sújtották és a lutheránusokat a vallásüldözés. A Thököly-mozgalom idején a lutheránusok a bujdosó mellé álltak. A felkelés leverése után, 1688-ban gróf Erdődy György vezetésével császári delegáció érkezett, amely elrendelte a két evangélikus templom és az egyházi ékszerek átadását a katolikusoknak, az evangélikus templomot és iskolát a városon kívülre helyeztette. A két evangélikus lelkész működését ő engedte meg, de úgy, hogy a papokat és a tanítókat az egyházközség és ne a város fizesse.²

Az evangélikus iskola igazgatója 1686-tól a Jénában járt Peucker György volt, aki sok viszontagság és nyomorúság után lemondott állásáról. Utóda 1696-tól a Boroszlóban és Lipcsében tanult Burinus János tanár és iskolaszervező. Ő és egyik tanártársa, Egyedi Antal állították össze 1696-ban azt a leckerendet, amely meghatározta az iskola tevékenységét. A principalistáknál német és magyar nyelven az olvasást, írást és az evangélikus vallás tételeit tanították, s megkezdték a latin nyelv oktatását, Donatus tankönyve alapján, Aesopus és Cato szemelvényei felhasználásával.

Az említett tárgyakat a grammatika osztályban tanították, és a latin morfológiát ugyancsak Donatus nyomán. A szintaktikában Cicero, Ovidius, Horatius szövegei és a latin mondatban szerepelt, a retorikában a történelmet Justinus, Suetonius, Flavius Maximus, a költészetet Ovidius, Vergilius, Horatius szemelvényei alapján ismertették. Mindvégig oktatták az evangélikus kátét és Luther írásait. Bár a jezsuiták tiltották, a felső osztályokban bölcsészeti tanulmányokkal is foglalkoztak.³

Ha feltételezzük, hogy Klement 6 vagy 7 éves korában kezdte el tanulmányait, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy ezeket 1706 táján fejezte be, majd szülei és tanárai javaslatára német egyetemre ment. 1706. szeptember 2-án Halléban iratkozott be jogi tanulmányokra. A matrikulában ez állt: „Klement Johannes Michael, Novisol, eques Hung. jur.”⁴ Kitűnik, hogy nemes ifjúról van szó, és hogy nem a teológiát vagy az orvostudományt, hanem a jogászatot választotta. Egy év múlva átment Frankfurt an der Oderbe, ahol „Johann Michael Klement, Napolensis, Eques Hungaricus” néven szerepelt.⁵

A német protestáns egyetemeken a XVII. század közepétől a jogtudományban két iskola uralkodott, a természetjogi és a német jogi iskola. Az első alapműve Grotius *De jure belli ac pacis*, amelyet többek között Puffendorf képviselt, aki ebben az időben adta ki a *De jure naturalis et gentium* című munkáját. A másik iskolát H. Conring *De origine juris germanici* című kiadványa jelezte, amely ennek az iskolának a kézikönyve lett. Erre épített S. Strykes, aki kiadta az *Usus modernus pandectarium* című, hosszú ideig használatos kézikönyvet.⁶ Az Odera menti frankfurti egyetem jogi tanulmányai, úgy látszik, jobban vonzották Klementet, itt vezették be a német jogba az új fogalmat, a *prudenciát*, amelyet egyszerre alkalmaztak morális és jogi értelemben, és amely megfelelt

a porosz abszolútizmus ideológiájának.⁷ A jogi tanulmányokon kívül Klement itt tanulhatta meg a francia nyelvet, amely a század közepétől a diplomácia közvetítő eszköze lett.

A fiatalember tudott magyarul, németül, latinul és talán szlovákul is. A kortársak tanúsága szerint középtermetű volt, értelmes, a kor ismereteit elsajátító, barátságos és közlékeny, aki könnyen tudott kapcsolatot teremteni környezetével.

INDULÁSA A KURUC DIPLOMÁCIÁBAN

Állítása szerint apja 1708-ban hazahívta. Elment Danckába, ahol felkereste Rákóczi ügyvivőjét, Kray Jakabot,¹ aki rokona volt.² A később mártírhálált halt ügyvivő bemutat-
ta őt az ott tartózkodó Rákóczinénak, s a fejedelem-
asszony és K. Krassow svéd tábornok leveleket bízott rá,
hogy vigye el azokat a fejedelemhez.³ Krassow levelében
– Klementnek 1715-ben a császárhoz szóló emlékirata
szerint – felhívta Rákóczi figyelmét, hogy ne hallgasson a
cár ajánlataira, ne fogadjon orosz futárokat, várja meg,
hogy a svéd király legyőzze II. Ágostot, ismerje el Lesz-
czyński Szaniszló lengyel királyságát, és Svédország támo-
gatni fogja a magyarok követeléseit.

Májusban érkezik az Eger mellett táborozó Rákóczihoz,
és innen viszi a fejedelem válaszát, amely megígéri, hogy
amikor a svédek Magyarország felé közelednek, delegá-
ciót küld XII. Károlyhoz. A fejedelemnek megtetszik a fia-
talember, és megbízza, hogy menjen Lengyelországba,
majd Berlinbe, nyerje meg a kereskedőket fegyverek és
más hadi szerek szállítására.

A császárnak szóló emlékirat megemlékezik arról,
hogy a porosz udvar Ráday Pál és Okolicsányi Pál 1704-
es utazása óta élénken érdeklődött a magyarországi hely-
zet iránt. Az ónodi trónfosztás után a lengyelországi fran-
cia követ, Bonnac azt javasolta Ernst Daniel Jablonski-
nak, a porosz király udvari prédikátorának, hogy a király
fiát válasszák meg magyar királynak, hogy Poroszország
ne támogassa a császárt, hívja vissza a nyugati frontról
hadaikat, kössön semlegességi szerződést Franciaországgal,

s ennek fejében ígért 14 milliós pénzbeli támogatást. Szerinte Rákóczi is élt hasonló javaslattal a porosz udvarnál, s ennek eredménye lett, hogy a poroszok felléptek az Itáliában és Hollandiában tartózkodó csapataik elhelyezése ügyében, és készek voltak közbelépni a dán királynál, hogy vonja vissza katonáit Magyarországról. Egyébként e terv keretében indult meg Rákóczi Szilézia felé, már készültek is a manifesztum példányai német, cseh és latin nyelven, de a trencsényi csata véget vetett az egyesülés gondolatának. Mindezeket Klement a császárnak mondja el, igyekeztve bebizonyítani, hogy a porosz kormányzat támogatta a magyar felkelést, elhallgatva persze, hogy Berlin elsősorban a magyar protestánsoknak nyújtott segítséget.

Ő már Berlinben van, amikor a trencsényi csata híre megérkezik, s ez nagy zavart kelt a porosz udvarban, ahol a miniszterek azt ajánlják, hogy Rákóczi javasolja Angliának és Hollandiának a mediáció folytatását. Ezzel a megbízatással tér vissza Klement szeptemberben a fejedelemezhez, akit Tokajnál talál, és elkíséri őt Károlyig. Ez az idő alkalmas az általános tájékozódásra, s így megtudja, hogy Krman lutheránus püspök a svéd királyhoz utazott. Szól Tournon velencei újáról, akinek feladata, hogy felláztassa a horvátokat, és Brenner római küldetéséről, aki a pápának felajánlja, hogy az erdélyi protestánsok visszaszorításaként kész támogatni a katolikus egyházat. Megemlékezik arról is, hogy kuruc követek indultak Konstantinápolyba, mert a Portát a császár ellen akarják hangolni. (Minderről a császárnak írt jelentésében emlékezik meg.)

A fejedelem októberben Berlinbe küldi azzal a céllal, hogy nyerje meg Jablonskit a mediáció ügyének, és együtt jelentkezzenek az angol és a holland kormánynál. Rákóczi nyilvánvalóan Klement fiatal korára és tapasztalatlan-

ságára hivatkozik, amikor a porosz udvari prédikátort kéri a feladat elvállalására. Október 18-án írja meg levelét Marlborough hercegnek,⁴ kérve a mediáció folytatását.

Klement Berlinbe érve úgy látja, hogy Ilgen főminiszter ellenzi az akciót, de a külügyekért felelős Wartenberg támogatja, és ezt teszi lord Raby angol követ is. A király végül is megadja az engedélyt, és 1709 februárjában Jablonski és Klement Hollandiába mennek, de nem találják a herceget, és követik őt Londonba. Jablonski kormányülésen adja elő az utazás célját. A királynő nevében Godolfin főminiszter azt javasolja, hogy Rákóczi nyújtsa be békefeltételeit a bécsi udvarnak, amelyet támogatni fog Anglia és Hollandia. Az említett császári emlékiratban Klement feltételezi, hogy Rákóczi „el akarta szakítani Magyarországot az Ausztriai Háztól” (demembrement de la Couronne de Hongrie de la Maison d'Autriche).⁵ Az igazság az, hogy a Jablonskinak adott utasításban⁶ nincs szó Magyarország „elszakításáról”, sőt, Marlborough herceg és a holland kormány még Erdély Rákóczinak való átadását is problematikusnak tartja.

Klement júliusban érkezik vissza Sárospatakra, ahol latin nyelvű iratban foglalja össze a küldetés szerinte pozitív eredményeit.⁷ Itt tudja meg, hogy a magyar protestánsok júliusban Körtvélyesi Jánost és Dobozi Istvánt⁸ küldték Hollandiába és Angliába. David Ancillon protestáns prédikátort, aki a Saint Julien nevet vette fel, Rákóczi tájékoztatja a politikai és vallási kérdésekről, s a protestáns küldöttek ezt a dokumentumot viszik magukkal. Dobozi a szatmári béke után hazajött, Körtvélyesi intézte a protestánsok ügyeit Hollandiában és Angliában.

Rákóczi az angol–holland felkérés értelmében levelet írt Lamberg bécsi miniszternek és a hollandiai bécsi nagykövetnek, J. Hamel-Bruyninx-nak. Az első elutasította a javaslatot, a második meg durva formában kétségbe vonta

a mediáció újabb lehetőségét. A cár közben legyőzte a svédek, Rákóczi a vele megkötött varsói szerződés értelmében nem lett lengyel király, II. Ágost visszatért, s I. Péter csupán a mediációt ajánlotta fel. Ugyanakkor viszont I. Péter szerette volna Franciaországot megnyerni, hogy lépjen közbe a Portánál, és ne segítse XII. Károly svéd királyt. A fejedelem kész volt párizsi követét, Kökényesdi Lászlót a francia udvar ajánlásaival Moszkvába küldeni, mert azt remélte, hogy a törökök ez esetben hadaiakat Bécs ellen fordítják.

Rákóczi októberben Klementet Husztról Berlinbe küldi, majd onnan Angliába és Hollandiába.⁹ Fő feladata, hogy ismét sürgesse a mediáció felújítását, kifogásolja Bruy-ninxc magatartását, szóljon a cári közvetítésről, és jelezze, hogy kész akár a török segítséget is igénybe venni a magyarországi háború folytatására. A követ a karantén miatt Lengyelországban marad, és csak 1710. január végén érkezik Berlinbe, ahol a porosz miniszterekkel és a királlyal tárgyal.¹⁰

A most már külügyekkel is foglalkozó Bercsényi Miklós utasítására március 20-án Hágába megy, ahol jelentkezik Marlborough hercegnél. Előadja, hogy ha a protestáns hatalmak nem segítik, akkor a fejedelem a törökökhöz fordul segítségért. Feltételként kéri, hogy a császár tartsa meg Magyarország törvényeit, biztosítsa a protestánsok vallásszabadságát a szécsényi gyűlés határozatai értelmében, változtassa meg a neoacquistica rendszerét, adjon általános amnesztiát, biztosítsa a javak visszaadását. Erdély esetében kész elfogadni a megfelelő „équivalent”-t, s végül kéri, hogy a magyar kérdés legyen része az általános békeszerződésnek. Sürgeti továbbra is, hogy folytassák a mediációt, és ehhez nyerjék meg a cár hozzájárulását is.¹¹ Hágából visszatér Berlinbe, majd Lengyelországba, ahol egy latin nyelvű jelentést ír 1709 októberétől

1710 júliusáig végzett tevékenységéről.¹² Ebben leírja a Marlborough herceggel és Heinsiusszal való találkozását, elmondja, hogy mindketten elítélték Bruyninxc magatartását, közli, hogy Anglia és Hollandia kész újra közbenjárni a császárnál, elfogadják a cári mediációt, és ígérnek a magyar kérdés befoglalását az általános békébe, feltéve, hogy a fejedelem nem kéri a török segítséget. Klement az említett jelentésben nem optimistább, mint később, 1715-ben a császárnak benyújtott emlékiratában, bár itt inkább hangsúlyozza saját személyes hozzájárulását. Csak augusztusban utazik haza, ahol egy ideig betegeskedik.

A fejedelem augusztus 30-án ír az angol királynőnek¹³ és a holland rendeknek,¹⁴ segítségüket kérve a mediáció ügyében, és ígéri, hogy nem veszi igénybe a török támogatást. Klementet visszaküldi a porosz udvarba és a tengeri hatalmakhoz. Csak 1711. január elején érkezik Berlinbe, ahol kapcsolatban áll Rabyval, aki Bécsből megkapja az angol követek jelentéseit a közvetítés ügyében. Klement eljuttatja Palmers bécsi angol követnek a fejedelem újabb kéréseit a megegyezés érdekében. A Bécsbe küldött rendkívüli angol követ, Peterborough szeretné eredménnyel zárni a mediációs tárgyalásokat, hiszen a feladata az, hogy elérje a császári hadak nagyobb arányú részvételét a nyugati frontokon. Angyal Dávid 1710 végi tárgyalásokhoz kapcsolódó megjegyzése, amely szerint „akkor már Londonban is tudták, hogy nemsokára vége lesz a felkelésnek”,¹⁵ nem állja meg a helyét. Ebben az időben az angol közvélemény azt követeli, hogy a szövetségesek erőteljesebben segítsék a Franciaország elleni háborút. J. Swift ekkor írja meg a *Conduct of the Allies* című röpiratát, amelyben Bécs szemére veti, hogy a magyarországi háború miatt nem küldött megfelelő erőket a nyugati frontra.¹⁶

Klement feltételezi a császárnak írt emlékiratában, hogy a protestáns hatalmak és a cár közvetítési kísérlete

készítette a bécsi udvart a Rákóczi-val megkezdett tárgyalásokra. Ezt írja: „Il peut qu'il y ait été averti a Vienne des résolutions du czar et de la reine d'Angleterre, puis qu'on fit des ouvertures de paix au prince Ragozzi sans interventions étrangères.”¹⁷ A magyar történetírás elsősorban a császári csapatok támadásával, a kuruc sereg romlásával és a pusztító pestissel magyarázza a felkelés végét. Véleményem szerint Klementnek igaza van, amikor kiemeli a mediáció jelentőségét a magyarországi béketárgyalások megkezdésében.

Berlinben február 24-i dátummal megkapja Frigyes porosz király értesítését arról, hogy kész befogadni Rákóczit és híveit Poroszországba.¹⁸ Fenntartja kapcsolatait az ottani angol diplomáciával, főleg Rabyval, s elküldi értesüléseit Bercsényinek és a Lengyelországban tartózkodó Brennernek. Peterborough nem tudja rávenni a bécsi udvart, hogy folytassa a mediációt. Klement a bécsi porosz követ titkárától értesül arról, hogy a császári udvar Károlyival tárgyal, és a vele való megegyezésre törekszik. Ekkor tudja meg azt is, hogy I. József császár meghalt. Előadja azt a javaslatát, hogy II. Ágost fia legyen a római király, Magyarország legyen része a Német-római Birodalomnak, amit szerinte Berlinben és Angliában is szívesen vennének. A hírekből értesül a szatmári békéről, s végül megkapja a fejedelem május 12-i levelét, amelyben felszólítja, hogy folytassa küldetését a protestáns hatalmaknál. A fejedelem később elküldi június 7-én Pálffyhoz írott levelét, amely a császár halála utáni helyzetről szól, javasolja a diéta összehívását és ennek nyomán az új kiegyezést.¹⁹

Megbízatásának megfelelően Klement Londonba megy, és augusztus 5-én emlékiratot nyújt be az angol királynőhöz,²⁰ részletesen felsorolva a szatmári béke után történeteket s közölve a fejedelem ezzel kapcsolatos dokumentumait. Kéri, hogy az angol kormány járjon közbe a magyar

országgyűlés összehívásában, a kiváltságok elismerésében, Erdély átadásában, és ismét ígéri, hogy elutasítja az esetleges török segítséget. Az angol fővárosban támogatja őt az oda visszatért lord Raby követ, akit közben Strafford grófjának neveztek ki.

Csaknem másfél hónappal később, szeptember 25-én ismét az angol királynőhöz fordul, felsorolva a már ismert javaslatokat és utalva arra, hogy a cár is segíti azok megvalósítását. Semmilyen választ nem kap, mert az új angol kormány belső és külső konfliktusokkal küzd, a wigh pártot felváltották a toryk, akik a Franciaországgal való meg egyezést keresik, de ellenállásba ütköznek. A holland és a császári szövetségesek folytatni akarják a háborút, és igyekeznek a wighekre támaszkodni. Klement ezekről az eseményekről a fejedelmet részletesen tájékoztatja.

Találkozik Robinsonnal, a bristoli püspökkel, aki akkor az igazságügyi miniszter feladatát is ellátja, s az ő válaszaiból kiderül, hogy az angol kormány „bizonytalan”, úgy látszik, nem tudja teljesíteni a Rákóczinak tett ígérését.²¹ Kapcsolatba kerül a porosz rezidenssel, Bonet-val is, aki dicséri az angol királynőhöz írt *mémoire*-ját, annak „rendjét, világosságát és szoliditását”,²² s aki később, mikor Klement Utrechtben tartózkodik, értesíti őt a londoni eseményekről.²³

Klement ismerteti a fejedelem előtt azt a vitát is, amely Londonban Gallas gróf körül kialakult, aki a wighekkal való kapcsolata miatt kiutasítatik. Saját tárgyalásairól azt állapítja meg: „Nem lehet semmit sem várni ettől az udvartól, hacsak valamilyen változás nem következik be.”²⁴ Saint John külügyminiszter első titkárával, Tilsonnal találkozik, aki válasz helyett azt mondja, hogy írjon egy újabb *mémoire*-t a királynőhöz. Ismét szól az angliai viszonyokról, így arról, hogy a királynő elégedetlen volt Marlborough herceggel és feleségével, és ez vezetett a kormány-

változáshoz. A toryk földbirtokosok, és őket sújtják az adók, a wighek a pénz urai, a nép nagy része viszont szembe fordult velük.²⁵

Ismét találkozik Robinsonnal, aki arra kéri, hogy emlékiratában mondja el, mit javasol Rákóczi, ha kész lenne kiegyezni a császárral, s arra utal, hogy az északi háborúban lehetne rendezni a fejedelem javaslatait (Klementnek a cásra vonatkozó szövetségre hivatkozva).²⁶ A londoni eseményekkel kapcsolatban Klement elmondja, hogy a reformáció emlékűnnepén bábuk formájában ábrázolták a pápát, a kardinálisokat, a Stuart-trónkövetelőt és a protestáns vallást féltő Sacherevelt. A wighek tömegeket akartak összegyűjteni a kormányzati székhelyek felgyújtására, de a kísérletet leplezték.²⁷

A követ jelentései feltételezték, hogy Rákóczi kiegyezik a császárral, ami szemben állt a fejedelem véleményével, aki november 28-án²⁸ Erdély visszaadását követeli, és nem hisz a Béccsel való megegyezésben. Rákóczi utasítást ad Klementnek, hogy jöjjön Danckába. A követ el is indul, de csak Hágáig jut el, arra már nincsen pénze, hogy tovább menjen. Itt kapja meg Bonet leveleit,²⁹ amelyekből kiderül, hogy az angol királynő felmentette hivatalából Marlborough herceget, a toryk erősítésére a parlamentbe új lordokat neveztek ki, és hogy folyik a vita a háború és a béke kérdésében. Savojai Jenő Londonba megy, ahol a kormány tartózkodóan viselkedik, fél attól, hogy felhasználja a wigh kapcsolatokat. A herceg haditerveit ismerteti, amelyek nem nyerték meg az új kormány jóindulatát, miután Bécs nem ígéri, hogy nagyobb segítséget küld a Franciaország elleni háborúhoz.

Közben megegyezés jön létre, hogy a hollandiai Utrechtben megkezdődnek a békétárgyalások Franciaország és a koalíció között.

AZ UTRECHTI BÉKETÁRGYALÁSOKON

A tárgyalások 1712. január 29-én kezdődnek.¹ Az angolok a spanyolkérdés megoldására, Gibraltár megszerzésére, kereskedelmük kiterjesztésére törekednek, a hollandok meg akarják szerezni a Franciaországtól elválasztó barrièr-t, a bécsi diplomácia viszont ellenez minden meg egyezést, mert kitart a spanyol trón és Itália egyes területeinek megszerzése mellett. A franciák igyekeznek kihasználni az angol kormányzat békekezdeményezését, de felkészülnek a háború folytatására is.

Klement két nappal a tárgyalások megkezdése előtt érkezik Utrechtbe, találkozik Strafforddal, aki a bristoli püspökhöz utasítja. A püspök kijelenti, hogy ha Franciaország támogatja Rákóczi érdekeit, akkor ehhez Anglia is csatlakozik.² Találkozik a francia küldöttekkel, így d'Huxelles marsallal, aki „elég hidegen fogadja”, nem tud a király Rákóczit érintő utasításáról és arról sem, hogy Brenner elutazhat-e Utrechtbe. Rákóczi viszont éppen Brennert bízta meg azzal, hogy közölje a francia udvarral a javaslatait, és őt küldi az utrechti tárgyalásokra.

Klementnek írt január 30-i levelében a fejedelem hivatkozik a vesztfáliai békére, amely Erdélyt mint fejedelemséget elismerte; a karlócai béke csak Erdély külső státusát érintette, és nem önállóságát; ismerteti saját fejedelemmé választását és beiktatását. Itt jelenti ki: „Nem tudok elszakadni a francia érdekektől, hacsak nem lesz biztos és megfelelő alpom.”³

Klement február 2-án találkozik Polignac abbéval, a francia diplomácia egyik tagjával, aki Lengyelországban

Sobieski János halála után Conti herceg trónra lépését támogatta, és aki ilyen módon ismerte a magyarországi helyzetet. Ő azt állítja, hogy XIV. Lajos utasítást adott a francia delegációnak Rákóczi érdekében, és reméli, hogy Brenner idejében megérkezik Utrechtbe.⁴

Néhány nap múlva Klement találkozik a porosz udvar követével, Metternichhel, aki szól arról, hogy a protestáns hatalmak a bécsi udvarnál akarnak kísérletet tenni a magyarországi és erdélyi protestánsok védelmére, és hogy ebben szerepe van egy Pontanus nevű holland professzornak, aki többek között a sárospataki iskolát segítette. Szerinte egyes protestáns országok úgy gondolják, hogy ezt az ügyet el kell választani Erdély önállóságától, bár Klement Rákóczi érvei alapján élesen szemben áll ezzel az állítással.⁵

Rákóczi utasítására kapcsolatba lép Kurakin orosz herceggel, akit a fejedelem Magyar- és Lengyelországból ismert, és aki tájékoztatja őt arról, hogy Heinsius holland pensionárius Sinzendorf bécsi követ sugalmazására fellép a cár és a fejedelem ellen.⁶ A hercegtől később is kap információkat, részben a béketárgyalásokról és főleg a cári udvar viselkedéséről.

Klement most elsősorban a holland diplomáciát igyekszik befolyásolni, és február 14-én⁷ tájékoztatja Rákóczit Velterennel, az utrechti tárgyalásokat vezető egyik diplomatával folytatott megbeszéléséről, akinek figyelmébe ajánlja januári mémoires-ja elolvasását. Miután megkapja a fejedelem januári leveleit, arra a következtetésre jut, hogy változtatnia kell tárgyalásainak „rendszerén és elvén”, tehát az erdélyi kérdést kell elsősorban tárgyalnia. „Je travaille a deduire les droits de cette principauté”, tehát: „dolgozom azon, hogy levezessem ennek a fejedelemségnek a jogait”. Valóban ezt teszi, és Rákóczitól kér információkat.

A pensionárius végül is fogadja, és azt javasolja, hogy továbbra is Velterennel tárgyaljon, és az iránt érdeklődik, hogy a poroszok és az angolok támogatják-e Rákóczi kéréseit. Klement azt válaszolja, hogy igen, sőt még a cárr és a lengyel király is. A lényeg azonban az, hogy a francia küldöttség tegyen javaslatot, s Kurakin herceg úgy tudja, hogy ez nem történt meg. Kifejti, hogy „Franciaország és vele együtt a többi hatalom is fel fogja áldozni a fejedelmet”.⁸

A követ jelzi, hogy betegsége miatt nem írta meg a *Déduction*ot, de dolgozik rajta.⁹ Rákóczi január 27-én egy magyar nyelvű levélben¹⁰ rója meg Klementet, hogy az angol királynőnek írt emlékiratában őt „Európa megszabadítójaként” jellemezte, és kifogásolja, hogy a protestáns vallás ügyét helyezte előtérbe Erdély „inclusionja” előtt. Szerinte mindez sértheti XIV. Lajos érdekeit. Március 5-én hangsúlyozza, hogy kitart az erdélyi fejedelemség önállósága mellett,¹¹ és az „équivalent”-t csak akkor fogadja el, ha ahhoz az erdélyi rendek is hozzájárulnak.

Ugyanezen a napon¹² a követ jelenti, hogy találkozott Strafforddal, aki azt ajánlotta, hogy tárgyaljon a holland Rechteren gróffal, és bírja rá, hogy támogassa Rákóczi kéréseit. Találkozik Polignac abbéval is, aki kijelenti, hogy a fejedelem javaslatait eddig nem lehetett felvetni, mert egyelőre csak „a háború és béke” ügyéről van szó. Szerinte Brenner az adott körülmények között nem jöhet Utrechtbe, ott úgysem fogadnák el. Találkozik Metternichel is, aki elmondja neki, hogy a protestáns hatalmak a császárhoz fordulnak a magyar és erdélyi protestánsok érdekében, és Rechteren készíti el a *mémoire*-t, amellyel szemben neki is vannak kifogásai.

Strafford javaslatát követve Klement felkeresi Rechterent,¹³ aki szívesen fogadja, de arra kéri, hogy ismertesse a fejedelem „pretencióit”. Polignac emlékiratot kér Rákóczi

javaslatairól, hangsúlyozva, hogy XIV. Lajos Rákóczit elismerte Erdély fejedelmének, és szövetségésének tartja. Klement viszont roppant csodálkozik a felvetésen, hiszen szerinte a francia udvar már régen ismeri a fejedelem javaslatait, és azok alapján kérhette volna az angol küldöttség támogatását.

Rákóczi március 12-én¹⁴ újból figyelmezteti Klementet, hogy nem szabad különválasztani a magyar és erdélyi protestánsok ügyét Erdély önállóságának kérdésétől, hiszen a fejedelemség e tekintetben is a garancia szerepét játszhatja. Megismétli, hogy csak a rendek hozzájárulása esetén dönthet, és ezt csak a diéta teheti meg, ő adhat magyarázatot arra, hogy eleget tett-e a „capitulation”-nak, tehát esküjének. II. Apafi Mihály nem ezt az utat követte, a diéta megkérdése nélkül mondott le a császár javára, s ezért lemondása nem érvényes. Őt 1704-ben szabadon választották meg fejedelemnek, s 1707-ben Marosvásárhelyt beiktatták. A rendek soha nem ismerték el a Habsburg-ház fennhatóságát, és a lipóti diploma alapján követelték jogaik érvényesítését. Mindezért az Ausztriai Házat a fejedelemség jogai „megfosztójának” kell tekinteni: (La maison d'Autriche doit etre regardée comme une usurpatrice de cette principauté.) Azok az erdélyiek, akik elfogadták a szatmári békét, csak magánszemélyként tehették és nem a rendek nevében. Abban bízik, hogy a spanyol örökösödési háború folytatódik, és a szövetségeseik segítségével visszaszerezheti Erdélyt, bár továbbra is tart a bécsi udvar ellenséges „maximáitól”. Rákóczi tehát válaszol Klement kérésére, és így hozzájárul a *Déduction* szövegének kialakításához.

Március 19-én¹⁵ közli Velteren véleményét, aki szerint a holland kormány nem hoz határozatot a benyújtott mémoire-ról, de tájékoztatja róla a béketárgyalásokon részt vevő holland követeket. Találkozik ismét Heinsius pen-

sionáriussal,¹⁶ akinek elmondja Velteren válaszát, és aki figyelmezteti őt arra, hogy vigyázzon személyes biztonságára, bár szerinte Utrecht „szent hely”.

Tájékoztatja Rákóczit, hogy nyomdába adta a *Déduction* kéziratát, amely az anyagi eszközök miatt csak kis példányszámban jelenhet meg. A béketárgyalások csak *pro forma* folytatódnak, a felek háborúra készülnek. Savojai Jenő visszatért Londonból, de elégedetlen az angol kormánnyal, amely ki akar egyezni a franciákkal.¹⁷

Klement szeretné, ha a holland kormány állást foglalna javaslatai ügyében. Újból találkozik a pensionáriussal,¹⁸ aki csodálkozik azon, hogy Rákóczi mint katolikus a protestánsok védelmére kel. A követ utal a szécsényi országgyűlés felekezeti megállapodására, és ismét hangsúlyozza, hogy Erdély restaurációja nélkül nem lehet biztosítani a két ország protestánsainak védelmét. Beszél Strafforddal is, aki ismeri Klement mémoire-ját és a *Déduction*ot, s aki azt állítja, hogy Erdély megszerzéséhez fegyverre volna szükség. Csodálkozik, hogy a francia küldöttség miért nem vetette fel Erdély ügyét, amikor a béketárgyalások kezdetén Bajorországról és Kölnről is szóltak. A követ jelzi, hogy a fejedelem március 12-i levele alapján újabb argumentumokat kapott, amelyeket felhasznál a *Déduction*-ban, és ígéri, hogy elküld egy példányt Rákóczinak.

Április 22-én¹⁹ részletes jelentést ad a béketárgyalásokról, amelyek „megbeszélések” formájában folynak, de eddig eredményre nem jutottak. Polignac azt állítja, hogy Erdély ügye is szóba fog kerülni, ha erre sor kerül. Ő is olvasta a *Déduction*ot, és azt alkalmasnak tartja a fejedelem jogainak bizonyítására. Rechterennek is előadja a *Déduction* főbb érveit. Strafford kifogásolja, hogy a protestáns hatalmak a császárhoz fordultak Anglia megkérdezése nélkül. Ő maga nem hisz Erdély restaurációjában, de érdeklődik, mi az „équivalent”, amelyet Rákóczi elfogadna.

A követ újabb holland vezetőket keres meg, és átadja nekik a *Déduction* egy-egy példányát.²⁰ Foglalkoztatja őt a franciák tartózkodó magatartása, és nem tudja, miként adják elő Rákóczi javaslatait, és miként kapcsolódnak az angolok által ígért segítséghez. Jablonskinak is megküldi a *Déduction*-t, aki április 9-én ezt válaszolja: „A mémoire, amely Erdély jogaira vonatkozik, jól felépített, úgyhogy csak egy olyan hadsereg hiányzik, amely azt támogatja, és érvényt szerezhet neki.” Németül: „Ist das Memorial betreffend die Praetension wegen Transylvania sehr wohl gesetzt, so dass Ihre kaum nichts fehlet als eine Armée selbiges zu unterstützen und geltend zu machen.”²¹

Április 9-én²² Klement megbízólevelet kér Rákóczitól, mert szerinte csak így lehet eredményesen eljárni a béketárgyalásokon. Arról is ír, hogy szerinte mit jelenthetne az „équivalent”, Lotharingia esetét idézi példaként, és úgy véli, hogy megfelelő ellenértéket lehetne ajánlani. Rákóczi április 16-án megkapja a *Déduction* példányát, és ezt írja a követnek: „Nagyon elégedett vagyok ezzel a *Levezetéssel*, amelyet kinyomtatott Erdélyre vonatkozó jogaimról, és az első alkalommal számíthat köszönetem megnyilvánulásaira.”²³

Hosszabb betegség után Klement május 24-én²⁴ jelentkezik a fejedelemnél, és örül a dicséretnek a *Déduction*-nal kapcsolatban, amely az olasz követek közbenjárására ismét megjelent. A holland követek körében nagy elismerést váltott ki, miután ők nem ismerték a fejedelem érveit, a császári követek viszont élesen elítélték.

Ismerteti a Körtvélyesivel lefolytatott vitát a protestánsok ügyében, miután az hajlandó a kérdést különválasztani Erdély önállóságától, s ebben segíti azoknak a protestáns hatalmaknak az eljárását, akik a császárhoz kívánnak fordulni. Találkozik Heinsiusszal és Rechterennel, akik arra hivatkoznak, hogy ígéreteiket csak akkor fogják telje-

síteni, ha a fejedelemség ügye szóba kerül a béketárgyalásokon. Beszél Ruzzinivel, Velence követével, aki egyetért azzal, hogy a Habsburg Birodalom terjeszkedése veszélyes lehet a köztársaság számára.

Polignacnak bemutatja azt a 6. pontot, amelyet Brenner küldött meg, s amelyben a fejedelem saját és családja birtokainak visszaadását követeli. (Az irat megtalálható Klement diplomáciai levelezésében április 14-i dátummal, benne az apát hivatkozik a *Déduction*ra is.²⁵) A francia követ azt válaszolja, hogy személyes „hajlandóságából” és a király utasítására ezeket teljesíteni fogja, de csak akkor, ha erre eljön az idő. Strafford visszamegy Angliába, és neki is átadja az angol támogatást sürgető mémoire-t.

Május 31-i jelentésében²⁶ elmondja, hogy Metternichnek is bemutatta a már említett 6. pontot, aki különböző változtatásokat javasolt. Két nap múlva, június 3-án²⁷ hírt ad arról, hogy a protestáns hatalmak megtárgyalták a magyar és az erdélyi protestánsok ügyében a császár elé terjesztendő emlékiratot.

Polignacot közben kardinálissá nevezték ki, akit ő ebből az alkalomból üdvözölt, s akivel közölte Metternich javaslatait, de neki az volt a véleménye, hogy a változásokról csak Rákóczi dönthet. Június 7-én megírja, hogy *Déduction* megjelent új kiadásban, és a római követ, Passionei juttatta el a nyomdához.²⁸

Rákóczi június 8-án²⁹ megbízólevelet ad Brennernek és Klementnek a béketárgyalásokon való részvételre. A közlést a francia követekre bízta addig, míg Brenner meg nem érkezik. Ez a megoldás Klementnek nem tetszik, és ezt a fejedelemnek meg is mondja. Rákóczi viszont elítéli, hogy a követ Brenner említett feljegyzését ismertette, és Metternich javaslatával kapcsolatban kijelenti, hogy „csak önmaga ítélni tudja meg, mi a neki megfelelő”. Álláspontja az,

hogy mint erdélyi fejedelem és mint Franciaország szövetségese vissza akarja szerezni Erdélyt, s ez véleménye szerint a protestánsok érdekét is szolgálja.³⁰

Június 17-én³¹ elmondja a fejedelemnek, hogy a bristoli püspököt tájékoztatta Brenner feljegyzéséről, aki ezeket „szolidaknak” tartotta. Úgy gondolja, hogy segített az angol követet meggyőzni arról, hogy Magyarország és Erdély protestánsainak ügyét Erdély önállóságával együtt kell tárgyalni. Klementet foglalkoztatja a magyar diéta sorsa, és ehhez kapcsolja Metternich közlését, aki előadja, hogy III. Károly magyar ruhában jelent meg a diétán, és ígérte, hogy megvizsgálja a magyar rendek sérelmeit, és ki fogja azokat elégíteni. Klement azt válaszolja a porosz követnek, hogy ha ez meg is történik, akkor is szükség lesz Erdély önállóságára.

Klement június 22-én, és nem másodikán, mint Fiedler írja,³² kifogásolja, hogy a fejedelem a megbízólevelet a francia követek közvetítésére bízta, és szeretne önállóan is fellépni. Értesíti Rákóczit, hogy a protestáns hatalmak a magyar és erdélyi protestánsok ügyében Sinzendorf császári követ útján a bécsi udvarhoz fordultak.

Két nap múlva, június 24-én³³ közli, hogy találkozott az ott tartózkodó francia követekkel, akik megkapták a fejedelem megbízólevelét, de Polignac kijelentette, hogy Klement is eljárhat a béketárgyalásokon (ilyen értelemben írt levelet Rákóczinak). A béketárgyalások folytatódnak, de a felek a háborúra készülnek, és felmerülhet annak a lehetősége, hogy Rákóczi fegyveres úton szerezhet érvényt követeléseinek. Július 2-án azt írja, hogy Polignac³⁴ szerint a magyarországi fegyveres felkelést nemcsak Franciaország, hanem Anglia is támogathatná. A velencei követ viszont azt javasolja,³⁵ hogy Rákóczi elégedjék meg birtokai visszaszerzésével és saját biztonságának garantálásával.

Közben az angol kormány utasítást ad főparancsnokának, Ormond grófnak, hogy tartsa távol magát a kiújuló háborútól, és kössön fegyverszünetet Villars marsallal, a francia fővezérrel. Savojai Jenő a hollandok és a német fejedelmek segítségével viszont megtámadja Les Quesnay-t és a franciák által elfoglalt erődítéseket. Villars francia marsall Denain ellen vonul, és ott csatát nyer.³⁶

Az eseményekről Klement tájékoztatja Rákóczit, de nyugtalankodik a francia támogatás elmaradása miatt, és végül ő is azt javasolja, hogy a fejedelem egyezzek ki Béccsel.³⁷ Találkozik ismét Metternichhel, aki szerint a protestáns hatalmak a Béccsel való közvetlen tárgyalást javasolják a protestánsok ügyében, bár ő ezt az eljárást ellenzi. Szeretné tudni, hogy a fejedelem milyen „équivalent”-t javasol, mert erre még eddig nem kapott választ.³⁸

A Strafforddal folytatott tanácskozáson az angol követ megkérdezi, miért nem lépett fel Brenner kellő időben, és a franciák miért nem kérték Anglia támogatását. Augusztus 12-én Polignac közli,³⁹ hogy a fejedelem követeléseit nem lehet felvetni, mert a háború tovább folytatódik. Ha a franciák győznek, akkor a dolgok más irányba fordulnak. A fejedelem ne bízzék a hollandokban, mert azok megcsalják, Angliát viszont érdemes lesz megnyerni. Javasolja, hogy Brenner forduljon ismét a francia udvarhoz, s úgy véli, hogy szükséges lesz valakit kiküldeni Angliába. Klement önmagát javasolja. A fejedelem egyetért ezzel, de kifogásolja, hogy az egyik francia követ, Mesnager nem tüntette fel erdélyi fejedelmi címét, amit a francia udvar elismert.⁴⁰

A követ találkozik Strafforddal,⁴¹ aki újból azt javasolja, hogy a francia udvarnál kell eljárni, és ott kell kérni, hogy támogassák az angol hozzájárulást. Az angol követ érdeklődik Körtvélyesi iránt, akiről Klement az ellentétek miatt semmit sem tud, legfeljebb annyit, hogy egyes protestáns hatalmak igyekeznek segíteni rajta.

Rákóczi továbbra is a béketárgyalásokban reménykedik, kijelenti: „Je suis resolu d'attendre mon sort de la negotiation de la paix generale.”⁴² Itt utal Géczy Zsigmond Lengyelországba menekülésére és az itthon maradók, köztük a protestánsok üldözésére. Jelzi, hogy a szatmári béke után „egyetlen levelet sem írt Magyarországra”, tehát az elégedetlenségnek nem ő a forrása.

Klement a francia követek sugalmazására igyekszik hozzájárulni ahhoz, hogy Rechteren holland követet menesszék a béketárgyalásokról a Mesnagerral szembeni fellépése miatt,⁴³ ami nem nagyon tetszik a fejedelemnek,⁴⁴ de a bécsi udvar magatartása miatt elfogadja.

Október 21-én Rotterdamból megírja Rákóczinak, hogy a francia küldöttek javasolták Angliába menetelét.⁴⁵ Miután más követek véleményét is meghallgatta, elindult az angol fővárosba. Innen november 4-én jelenti a fejedelemnek, hogy találkozott Strafforddal,⁴⁶ aki kérte, hogy vegye fel a kapcsolatot az ottani francia követtel, Gautier abbéval. Az abbé azonban nem kapott a francia udvartól semmiféle utasítást, így nem tudott nyilatkozni. Strafford ezek után kéri, hogy adjon be egy emlékiratot a királynőnek, arra az esetre, ha a császáriakkal folytatott tárgyalások során az erdélyi kérdés szóba kerülne.⁴⁷ Klement jelzi, hogy Bolingbroke testvérének ígérjenek 500 écut annak fejében, hogy segíti az erdélyi kérdés megoldását.⁴⁸

November 25-én⁴⁹ a svéd követtől megtudja, hogy a fejedelem megindult Danckából Franciaország felé. Elhatározza, hogy maga is oda megy, hogy találkozzék Brennerrel.⁵⁰ Együtt jelentkeznek Torcy államtitkárnál november 16-án, december 16-án és 1713. január 7-én,⁵¹ akinek egy emlékiratot nyújtanak be, jelezve, hogy XIV. Lajos az Erdélyt érintő javaslatok ügyében forduljon az angol királynőhöz. Közben meglátogatja Párizsban az angol küldöttet, Priort, akinek 10 ezer écut ajánl fel, ha Anglia támogatja Erdély önállóságát.

Miután nincsenek pontos értesülései, nem tudja, hogy visszamenjen-e Londonba, esetleg Calais-ba vagy Dunkerque-be utazzék a fejedelem fogadására. Torcy szerint, ha Rákóczi Londonba megy, ott előadhatja kéréseit, és a francia követek azt támogatni fogják. Végül Dunkerque-en keresztül megy az angol fővárosba, ahol Gautier útján megtudja, hogy Bolingbroke üzenetet küldött a fejedelemnek, ne jöjjön Londonba, „a királynő nem kíván többé beavatkozni ügyeibe”. (La reine ne se melera jamais de vos affaires.) E levélben levonja saját következtetését is: „La paix se conclura et on n’y parlera pas de V.A.S.” „A békét megkötik, és attól tartok, hogy nem fognak szólni Ófenségéről.”⁵²

Ezzel véget ér Klement utrechti szereplése, a teendőket most már a Franciaországba érkezett Rákóczi veszi át. Klement utrechti tartózkodásának legfőbb eredménye a *Déduction* megjelentetése volt, amelynek szövegét itt Benda Kálmán magyar fordításában közlöm.⁵³

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG JOGAINAK LEVEZETÉSE

Az erdélyi fejedelemség több mint két évtizeddel ezelőtt a magyar királyság tartománya volt, és csak a magyar királyságnak Habsburg Ferdinánd és Zápolya János magyar király közötti szerencsétlen felosztása idejétől vált önálló fejedelemséggé.¹ Hosszú és véres háború után Zápolya beérte a királyi címmel és az erdélyi fejedelemség területével, ebbe beleértve az Erdélytől függő magyarországi Részeket is. Fia követte őt a trónon,² majd halála után az említett fejedelemség rendjei újból és újból megválasztották fejedelmüket; ezt a jogukat egyetlen hatalom sem vonta kétségbe.

Ezeket a fejedelmeket bizonyos fokú függőségi viszony fűzte a magyar királyokhoz mindaddig, amíg a magyar királyság rendjei és Rudolf császár törvényekben és hivatalos nyilatkozatokban el nem ismerték őket Erdély szuverén uralkodóinak. Ez akkor történt, amikor Báthori Zsigmond fejedelem, Báthori Kristóf fia, katonai szövetségre lépett a törökök ellen az említett császárral és a magyarországi rendekkel.³

Nem foglalkozom tovább Erdély történetével, mert célom csak az, hogy megmutassam: Erdély független fejedelemség, és rendjeinek joguk volt legjobb belátásuk szerint fejedelmet választani. Az, hogy Erdély független fejedelemség, megállapított tény és általánosan elfogadott igazság volt. Független fejedelemségként foglalták bele a vesztfáliai békeszerződésbe, a svéd királynő szövetségeseiként; így említi az osnabrücki szerződés utolsó cikkelye is.⁴ Maga Lipót császár is annyira tudatában volt ennek az

igazságnak, hogy helyénvalónak látta az erdélyi fejedelmet belevétetni a nijmegeni békébe, ahogy ez kitűnik az említett békének a császári felség kívánságára történő kiegészítéseiből.⁵ De Erdély szuverenitásának és a fejedelemség rendjei választójogának legerősebb és legcáfoltatlanabb érve és bizonyítéka az a császári felség kívánságára megkötött ünnepélyes szövetségi szerződés, mely egyfelől a császár, másfelől a fejedelem, Erdély és Magyarország Erdélyhez csatolt részeinek rendjei voltak. Ismertetem a szerződés néhány, a tárgyhoz kapcsolódó cikkelyét.⁶

1. A császári és királyi felség kötelezettséget vállal Erdély és Magyarország hozzácsatolt részeinek védelmére. Ebből a célból, mihelyt erre szükség van, és ezt a fejedelem és a rendek kérik tőle, haladéktalanul segédcsapatokat küld. Ezek a csapatok császári tábornokok parancsnoksága alatt fognak állni, de amíg Erdélyben harcolnak, vezetésüket a császári felség átengedi a fejedelemnek és utódainak. Ez a vezetés mindaddig a fejedelem kezében marad, amíg a csapatokra szükség van. A csapatok zsoldjáról a császár gondoskodik, ellátásukról az erdélyiek.

2. Amit az egykor a Porta uralma alá tartozó területekből elfoglalnak, a fegyverjog alapján azé lesz, aki meghódítja, de minden olyan területet, amelyről kimutatják, hogy valaha Erdélyhez tartozott, átadnak és fenntartanak a fejedelemségnek.

3. Erdély fejedelme és rendjei megőrzik és továbbra is élvezik mindazokat a jogokat, amelyeket eddig élveztek, a fejedelemség és a hozzácsatolt Részek egész területén.

7. Abaffi (Apafi) Mihályt, Erdély törvényes fejedelmét semmiféle módon nem fogják háborgatni a fejedelemség birtoklásában, és a császári felség mostantól fogva elismeri a fejedelem szintén Apafi Mihály nevű fiának már megtörtént megválasztását. Haláluk után, ami remélhetőleg

csak hosszú idő múlva következik be, Erdély rendjei megtartják választási szabadságukat, joguknak megfelelően.

9. Semmiféle újítást nem vezetnek be az erdélyi fejedelem címerével és címével kapcsolatban ahhoz képest, ami eddig szokásban volt; a császári felség soha nem követelheti magának sem a fejedelmi címet, sem a címert.

19. Erdély biztonságára a jelen szerződés biztosítékként a fejedelem és a rendek arra az időre, amíg ez a háború és a veszély tart, átadják a császári felségnek két erősített helyüket, mégpedig Kolozsvárt (Clausenburg) és Déva várát. Az itteni helyőrségnek kétharmada császári, egyharmada erdélyi csapatokból fog állni; zsoldjukat a császári felség fizeti, kenyérükről és felszerelésükről az erdélyiek gondoskodnak. Mihelyt azonban a most folyó háború véget ér, mindkét helyet kiürítik és átadják.

Ezt a szerződést a következő évben megújította Lotharingiai Károly herceg, aki a császári sereggel Erdélybe vonult téli szállásra. Látható ez az új szerződésből, amit az említett herceg a császár nevében kötött az erdélyi fejedellemmel és rendekkel.⁷

Úgy látszott, hogy ez az ünnepélyes és pontos szerződés, amelynek 2. cikkelye megelőzte és elhárította az abszolút uralomra való törekvéseket, 3. cikkelye pedig még félreérthetetlenebbül nyilatkozott ebben a tárgyban, amelynek 7. cikkelye biztosította a rendek szabad választását, 9. cikkelye ebben a vonatkozásban a kétkedés és gyanakvás árnyékát is eloszlatta, és amelyet a 8. cikkely örökös szerződéssé nyilvánított, elegendő Erdély háborítatlanságának, függetlenségének és nyugalmanak örök időre való biztosítására. Valóban elegendő lett volna, ha az Ausztriai Ház olyan jóhiszeműen megtartotta volna, mint azt az erdélyi fejedelem és rendjei remélték. Az említett szerződés 19. cikkelye értelmében átadták a császári hadseregnek Kolozsvárt és Dévát, és csatlakoztak katoná-

ságukkal a császár csapataihoz, hogy a közös ügyet előmozdítsák. De a császári felség tábornokai, kihasználva ennek a nemzetnek jóhiszeműségét, fortéllyal számos további erődtítményt is hatalmukba kerítettek, aztán mint Erdély urai kezdtek parancsolni.

A szuverenitás látszatát azért meghagyták Apafi Mihály fejedelemnek, sőt halála után, 1691-ben a császár az erdélyi **rendek számára kibocsátott diplomájában⁸** azt ajánlotta, **hogy a kiskorú Apafi Mihály fejedelmet, akinek megválasztását már korábban elismerte, fejedelemséghez méltóan neveljék fel, hogy képes legyen a kormányzásra.**

Erdély kancellárja, gróf Bethlen Miklós, a fejedelem és az Apafi-család titkos ellensége, amikor a fejedelemség javának ürügyén Bécsbe utazott, ott egy államtanácsot, más-ként guberniumot hozott létre, amely mint a fejedelem védelmezője és gyámja, hódolatát nyilvánította a császárnak. Ez lett Erdély szerencsétlenségének az alapja; hamarosan Bécsbe vitték a fejedelmet a fejedelmi kancelláriával együtt, és nem sokat gondoltak a mértéktartással; az erdélyiek törvényeikre hivatkoztak, de ezzel nem nagyon törődtek.

Amikor Apafi fejedelem Bécsben volt, kényszerítették, hogy lemondjon az erdélyi fejedelemségről és törvényes megválasztásáról. A nyilvánosság még ma sem tudja, hogy fenyegetésekkel vették-e rá erre a méltatlan lépésre, vagy szelídebb eszközökkel, csak az tudható, hogy azóta alig hagyta el Bécset.⁹ Bármilyen meggondolások bírták is rá őt a lemondásra, az bizonyos, hogy ez a cselekedete semmiben nem csorbitja Erdély jogait, mivel a fejedelem nem ruházhatta át azt, ami a rendké volt.

Miután az ausztriaiak jogtalanul és erőszakosan kitaposták a fejedelemség birtoklásához vezető ösvényt, az ünnepeyes szerződésben tett esküvést semmibe véve, a diploma minden kikötését áthágták. Az erdélyiek hiába panaszták az udvarnál a törvénysértéseket; egy tábornokot

küldtek a nyakukra, aki a fegyverek erejével rabszolgaságban tartotta őket, és el kellett szenvedniük egy zsarnoki uralom egész súlyát. Ők azonban mindezt a tőlük telhető legnagyobb türelemmel viselték el abban a reményben, hogy a császár, az 1686-ban az erdélyi fejedelemmel és rendekkel kötött szerződés 18. cikkelyének megfelelően, beveszi őket a törökökkel megkötendő béke- vagy fegyverszüneti szerződésbe és ugyanolyan helyzetet biztosít majd nekik, mint amilyenben az említett szerződés aláírásakor voltak. A 18. cikkely ezt tartalmazta: A császári felség bevéteti Erdélyt a törökökkel hamarosan megkötendő fegyverszüneti, illetve békeszerződésbe, és elfogadtatja azokat a feltételeket, amelyeket az erdélyiek javasolnak a jelen szerződés értelmében. A szerződés ezen utóbbi kikötéseire azonban egyáltalán nem gondoltak vagy emlékeztek, nem közöltek velük semmit, és úgy tárgyaltak a Portával Erdélyről, mint egy meghódított országról.

Amit elmondtam, minden elfogulatlanul ítélő személy előtt nyilvánvalóvá teszi az erdélyi rendek elvitathatatlan jogát és azt a kiáltó igazságtalanságot, amit velük tettek, amikor leigázták őket és kiforgatták őket jogaikból és szabadságukból egy olyan szent szövetség és ünnepélyes szerződés ürügyén, amely biztosította nekik ezen jogok és szabadságok élvezetét. De bármily elviselhetetlen volt is az az erőszak, amelyet el kellett szenvedniük, ez az erőszak semmiféle törvényes jogot nem ad az Ausztriai Háznak a rajtuk való uralkodásra. Sőt, éppen ellenkezőleg, az ő oldalukon áll a nemzetközi jog és a természeti jog, amelynek egyik legfőbb alapítója, hogy „a népnek mindig joga van szembeszállnia az ehhez hasonló elnyomással és visszaszerezni ősi jogait, amikor erre kedvező alkalom nyílik”.¹⁰

Ilyen alkalom adódott is az erdélyi rendeknek, mert amikor Rákóczi fejedelem elnyomott hazája segítségére sietett, az erdélyiek is visszanyerték bátorságukat, és min-

dent elkövettek, hogy az eseményeket kihasználva, megszabaduljanak a szolgaságból. Így aztán 1704-ben az erdélyi rendek élve hatalmukkal és jogaikkal, ismét birtokukba vették azt, ami az övék volt, annál is inkább, mivel Apafi fejedelem szégyenteljes lemondása révén a trón megüresedett, jogaik és a cselekvésüket irányító alapos megfontolások alapján, ünnepélyes választással trónra emelték és a szokásos ünnepélyességgel, a kölcsönös eskütétel után Erdély fejedelmévé kiáltották ki Rákóczi Ferencet, a római szent birodalom hercegét és a magyarországi szövetkezett rendek vezérlő fejedelmét stb.¹¹

Az erdélyi rendek, szabadságuk nagyobb biztonsága érdekében, társultak a szövetkezett magyar rendekkel, és megegyeztek velük, hogy nem tárgyalnak tőlük függetlenül. Ennek megfelelően a császári felség 1706. május 26-án megparancsolta a lotharingiai hercegnek és teljhatalmú megbízottainak, hogy az ő nevében lássanak munkához, és a szövetkezett magyarokkal és erdélyiekkel, vezetőikkel és főembereikkel folytatott tárgyalások révén szüntessék meg a háború szomorú következményeit.¹²

A szövetkezett rendek közösen a következőt kérték javaslataik második cikkelyében: rendezzék Erdély jogos kívánságait; a szabad fejedelemsválasztást, a Habsburg-ház hűségétől való elszakadást. Követeléseik és szabadságjogaik más biztosítékait illetően a rendezés mindenben feleljen meg mind Magyarország biztonságának, mind az erdélyiek és a királyság közti szövetségnek.¹³

A császári felség teljhatalmú megbízottai erre gyalázkodásokkal válaszoltak,¹⁴ melyeknek lényege a következő:

1. Erdély régebben Magyarországhoz tartozó vajdaság volt, és csak a mostoha időkben vált észrevétlenül fejedelemséggé.

Másodsorra, hogy Erdélyt a hitetlenek igájától a császári felség győzelmes fegyverei szabadították meg.

Harmadszorra azt állították, hogy a császári felség tárgyalást folytatott a fejedelemség rendjeivel, akik jóváhagyták és elfogadták jelenlegi kormányformájukat, amely apránként alakult ki az ő egyetértésükkel, és hogy egyébként ünnepélyes és egyetemleges nyilatkozatban ítélték el néhány lázadó tevékenységét.

Negyedszerre kijelentették, hogy ha Erdély helyzetén bármit is változtatnának, ezzel megsértenék a karlócai szerződést.

Ötödszörre, hogy meglepi őket az, hogy a magyarok a szerződésbe Erdély rendjei nevében néhány lázadót is belekevernek, akik igyekeznek, hogy uruk és parancsolójuk, a császár fennhatósága alól kivonják magukat, ugyanakkor a szövetkezett erdélyieknek amnesztiát és sérelmeik orvoslását ajánlották fel.

Alig vált ismeretessé ez a válasz, *Animadversiones apolo-gicae* címen egy latin nyelvű munka jelent meg, amelynek szerzője erőlesen visszautasította a császári bizottság álláspontját ebben a kérdésben,¹⁵ és felhívta a figyelmet a következőkre:

A válasz első cikkelyével kapcsolatban arra, hogy nem számít az, hogy Erdély valaha vajdaság vagy a magyar korona hűbérbirtoka volt, tekintettel arra, hogy 1530-tól napjainkig egész Európa, maga a császár és a magyar korona is elismerik fejedelemségnek; hogy a császár a magyarokkal kötött megegyezési feltételek 12. pontjában¹⁶ kötelezte magát az Erdéllyel kötött szövetkezés tiszteletben tartására; hogy a császári felség 1686-ban és 1687-ben, jóváhagyva és becikkelyezve a szerződéseket, az erdélyi fejedelemmel és a rendekkel szövetséget kötött, ezzel elismerte függetlenségüket és a következő szavakban adott erre biztosítékot: „Ez a szerződés semmiben sem csorbíthatja a fejedelem jogait, nem érintheti fiának megválasztását és Erdély szabadságjogait, amelyek továbbra is érvényben maradnak.”¹⁷

A második cikkellyel kapcsolatban a szerző kifejti, hogy semmi sem ellenkezik jobban a keresztényi kegyességgel és az emberi társadalmak közti kapcsolatokkal, mint megfosztani jogaitól egy fejedelemséget, amely a császár kérésére ünnepélyes szerződést írt alá, hogy vele együttműködik a törökök ellen. Valóban nem képzelhető el, hogy az erdélyieknek az lett volna a céljuk a szerződés aláírásával, hogy az Ausztriai Ház zsákmányává váljanak, már csak azért sem, mert meglehetősen közömbös lehetett nekik, hogy parancsolójuk a keleti császár vagy a nyugati. A szövetség megkötésével csak egy szándékuk volt, az, hogy a szerződés harmadik cikkelye értelmében az esetleges meghódítandó területek közül visszakapják azokat, amelyek a fejedelemséghez tartoztak. Ugyanez a szerző a továbbiak során felveti a kérdést, hogy vajon minek az örvén, miféle ürüggyel és milyen lelkiismerettel állíthatja magáról a császár, hogy Erdély ura, ha a török hódítás jogára hivatkozik, amely ellen, mint zsarnokság ellen, az erdélyiek az ő biztatására fogtak fegyvert. Miféle vallás és kegyes elv az – kérdi a szerző –, mely a bécsi udvart arra indította, hogy szövetségével elvonja az erdélyieket a törökök oldaláról azzal a céllal, hogy a maga alattvalóivá tegye őket, hogy megszabadítva Erdélyt a törökök bizonyos fajta védelmétől, mint a tapasztalat mutatta, még annál is keményebb igát rakjon rájuk, amivel a hitetlenek sújtják a meghódított népeket.

A harmadik cikkelyre válaszolva azt írja a szerző: kíváncsiak vagyunk, hol vannak azok az erdélyi rendek, akiknek a beleegyezésére és jóváhagyására hivatkoznak. Semmi nem csorbíthatja a rendek jogait, akik soha nem adták beleegyezésüket azokhoz a mesterkedésekhez, amelyeket a karlócai béke előtt vagy után néhány magányos nagyúr, a bécsi udvar bérence vitt véghez. Tagadhatatlan, hogy a bécsi udvar fennhangon és írásban igyekszik bizonyítani, hogy Erdéllyel kapcsolatos jogainak

alapja a fejedelemség rendjeinek szabad beleegyezése, a kritikusok azonban zavarban vannak, ha össze kell egyeztetniük ezt a szabad beleegyezést azzal a keménységgel és azokkal a – hogy úgy mondjuk – fegyverrel alátámasztott kérésekkel, amelyekre az udvar mindig rákényszerült, ha el akarta érni szándékait, anélkül, hogy azoknak a rendeknek, akiknek beleegyezésével – állítása szerint – cselekedett, bármiféle hiteles nyilatkozatát fel tudná mutatni.

Az erdélyiek végig *gubernium violentium* alatt nyögtek, amellyel nem mertek szembeszállni, bár mindig kérték a bécsi udvartól Lipót császár 1691. évi diplomájának végrehajtását, amelyben megígérték és biztosították nekik szabadságjogaik és választójoguk megtartását.

Az erdélyiek állítólagos ünnepélyes és egyetemleges ellenvetése Rákóczi fejedelem 1704. évi, a rendek által történt szabad megválasztása ellen semmis, és senki sem állíthatja, hogy ez a választás erőszakos volt, mivel Rákóczi fejedelemnek soha nem állt rendelkezésére elegendő idegen haderő ahhoz, hogy kényszerítse az erdélyi rendeket. A rendek maguk keltek fel, hogy lerázzák a rájuk kényszerített igát, és mihelyt látták, hogy a császár csapatai beszorultak Szebenbe (Hermanstadt), Brassóba (Kronstadt) és a fogarasi várba, összegyűltek Gyulafehérvárott (Albe Royale), a fejedelmek szokásos székhelyén, ahol az országgyűléseket szokták tartani, és azzal a céllal, hogy megerősítsék törvényeiket és szabadságukat, hozzáláttak 1704-ben egy új fejedelem megválasztásához. Anélkül, hogy Rákóczi fejedelem részéről bárki is részt vett volna gyűlésükön, mindannyian egyhangúlag megválasztották őt; kivéve néhány magánost, akik Rabutin tábornok fogságában voltak az említett helyeken. Ez utóbbiakat hallgatásra kényszerítették, és csak a törvények ellen volt módjukban szólni. Így aztán csak ők voltak azok, akik nem merte megtagadni könyörtelen parancsolóiknak az

engedelmességet, kibocsátották ezt az alaptalan tiltakozó nyilatkozatot az Erdély összes rendjei által történt választás ellen.¹⁸

Ugyanezek a rendek 1707-ben beiktatták Rákóczi fejedelmet Marosvásárhelyt az országgyűlésen, amely szintén szabad volt, tekintettel arra, hogy semmiféle idegen haderő, sem Rákóczi fejedelem saját csapatai nem avatkoztak közbe, ami talán némi kényszeredett vagy erőszakos jelleget adhatott volna ennek az eljárásnak. Ugyanolyan szabad volt, mint amilyen törvényes, és így nem lehetett elvitatni az említett fejedelem jogát a fejedelemséghez, csak ha világos és nyilvánvaló bizonyítékokkal meggyőzik őt, hogy megsértette a választási feltételeket.¹⁹

Végül pedig azt bizonyítja a szerző, hogy feltéve, bár ez teljességgel hamis, hogy a császári felség átvett némi Erdély feletti jogot a törököktől, ez legfeljebb a pártfogás joga lehet, mivel egyéb joguk a törököknek soha nem volt, és így nem adhattak át több jogot, mint amennyivel ők maguk rendelkeztek, és többet annál, amennyit valaha is követeltek maguknak. Ebből következik, hogy a császári felség semmilyen alapon sem foszthatja meg Erdélyt szabadságjogaitól és kiváltságaitól, még kevésbé veheti el azt a jogát, hogy maga válassza meg fejedelmét.

A negyedik cikkelyre a szerző azzal válaszolt: szégyenletes a bécsi udvar részéről, hogy megegyezett a törökökkel abban, hogy megfosztja szabadságuktól azokat, akik szövetségesként szolgáltak a hitetlenek ellen, ahelyett, hogy tiszteletben tartotta volna jogaikat és kiváltságaikat, amint arra szavát adta az oly gyakran említett szövetségi szerződésben. Különben nem először tette Ausztria, hogy a rendek tudta nélkül és azok kárára szerződést kössön a Portával; így járt el már 1664-ben,²⁰ hogy térdre kényszerítse a magyarokat, és ugyanezt a fogást alkalmazta Karlócán is, hogy az erdélyieket igájába hajthassa.

Egyébként, teszi hozzá ugyanaz a szerző, abból, amit a karlócai béke mond, tudniillik, hogy Erdélyt *in statu quo* kell meghagyni, azaz abban az állapotban, amelyben van, csak a szavak értelmének elferdítésével lehet más állapotra gondolni, mint a külső állapotra, amely a hadviselő feleket érdekli, mivel ha némileg meg is változik a kormányzás belső állapota, a törökök nem fognak törődni ennek a fejedelemségnek a kormányzatával, mert csak a békefeltételek pontos betartása érdekli őket és az, amiben a határokat illetően megállapodtak; ennek megtartására viszont, saját bevallásuk szerint, az erdélyiek is lelkiismeretesen ügyelnek.²¹

Ebből azt a jóval igazságosabb és méltányosabb következtetést vonja le, hogy a karlócai békét nem sértik meg, ha kinyilvánítják a fejedelemség szabadságát és szabad választási jogát, annál kevésbé, mert a törökök alatt is rendelkezett ezzel a joggal; továbbá, hogy Erdélyt, amely szövetkezett a császárral, hogy megszabaduljon a törökök fennhatóságától, a visszafoglalt határok és végek visszaállításával abban az állapotban kell meghagyni, amelyben a szövetségi szerződés megkötése idején, a háború kezdetén volt és nem abban, amelybe fortélyosan süllyesztették.

Az ötödik cikkellyel kapcsolatban ugyanez az író azt kérdi, miért említette a császár a szövetkezett magyarokat és erdélyieket együtt²² az Anglia és Hollandia közvetítésével megkötendő békével kapcsolatos nyilatkozatában, ha nem akarta, hogy együttesen vegyenek részt a tárgyalásokon. A magyarok és erdélyiek véleménye az, hogy az udvar csak időt akart nyerni, hogy fegyverszünetre bírja őket, és szerződést kössön velük, aztán pedig letagadhasa azt, amit kinyilvánított. Egyébként az udvar, látva, hogy nem tud mit válaszolni Erdély ügye igazságának fényes bizonyítékaira, válaszában rágalmakhoz folyamodott, a *sic*

volo sic jubeo (ezt akarom, ezt parancsolom)²³ elvéhez, kijelentve, hogy akarata és egyéni elhatározása elegendő a szabad fejedelemségek jogainak semmibe vételéhez és lábbal tiprásához.

Tudomásom szerint a bécsi udvarnak nem volt több érve Erdély jogainak visszaállítása ellen, mint amelyekre az előbbieken megadtuk a választ.

Nem hozható fel Rákóczi fejedelem jogai ellenében az sem, hogy az erdélyi urak hozzájárultak Károlyi fegyverletételéhez, tekintettel arra, hogy nem cselekedhettek a rendek nevében. Mivel az ország határain kívül tartózkodtak és nem országgyűlésre jöttek össze, csak mint egyének foglalhattak állást, akiknek nyakán tartották a kést. Ugyanis az a remény hozta őket össze, hogy fejedelmük is köztük lesz, aztán Károlyi kényszerítette őket, miközben, hogy úgy mondjuk, kiszolgáltatta őket a császári seregnek, amely tőlük mindössze két mérföldre táborozott.²⁴

Az a megjegyzés, hogy ugyanezek a rendek Károlyi fegyverletétele után semmisnek nyilváníthatják Rákóczi fejedelem megválasztását, tarthatatlan, ha meggondoljuk a szabad államok kormányzásának természetét és ennek a fejedelemségnek alapvető törvényeit. E törvények szerint a választási feltételek kölcsönös kötelezettséget jelentenek a rendek és a fejedelem között, melynek értelmében egyrészt a törvényesen megválasztott és beiktatott fejedelem sohasem hagyhatja el a trónt az őt megválasztó rendek hozzájárulása nélkül, másrészt a rendek sem mondhatják fel neki az engedelmességet, csak ha bizonyítják, hogy nyilvánvalóan megszegte a választási feltételeket, vagy ha kölcsönös egyezség jön létre köztük, ez a meg egyezés azonban csak akkor érvényes, ha szabad országgyűlésen történik. Szabad országgyűlés pedig addig nem ülhet össze és nem ülésezhet, amíg a bitorlók nem vonják

ki csapataikat az ország váraiból, és nem helyezik vissza teljes jogaikba a rendeket, biztosítva nekik a választás jogát. Továbbá arra is szükség lenne, hogy ez az országgyűlés Rákóczi fejedelem elé tárja, miben sértette meg a választási feltételeket, és hogy mindenben az érvényes és irányadó törvények szerint járjon el. Egyébként egyetlen hatalom sem állíthatja jogainak feladása nélkül, hogy az erőszak és a fegyverek érvényteleníthetik egy uralkodó jogos igényeit valamely államra.

A marosvásárhelyi országgyűlésen, ahol Rákóczi fejedelmet beiktatták, a rendek gyűlésüket a fiatal Apafi elítélésével kezdték, aki azzal, hogy lemondott a fejedelemségről az Ausztriai Ház javára, megsértette a választási feltételeket, amelyekre ígérete szerint meg kellett volna esküdnie, mihelyt eléri a nagykorúságot. Különben a rendek soha nem nyilvánították neki hódolatukat, ami még inkább kétségessé teszi jogainak állítólagos átruházását az Ausztriai Házra, hiszen a rendek soha semmiféle hiteles nyilatkozatukban nem ismerték el ezeket a jogokat.

Mindebből az az ésszerű következtetés vonható le, hogy az Ausztriai Ház csak a fejedelemség bitorlójának tekinthető. Bizonyosra vesszük, hogy azok, akik ezt az írást olvassák, ha érzés és méltányosság vezeti őket, meggyőződtek arról, hogy az erdélyi rendeknek elvitathatatlan joguk volt Rákóczi Ferenc fejedelmet uralkodójuknak választani, és hogy a fejedelemnek igaza van, amikor továbbra is igényt tart erre a fejedelemségre, és azon európai hatalmak méltányosságától várja trónra visszaállítását, amelyeknek ehhez lehetőségük is megvan.

Milyen indokok bírhatják rá őket erre a lépésre?

Minden európai hatalomnak érdeke úgy cselekedni, hogy Rákóczi fejedelemnek, akit Erdély rendjei szabadon megválasztottak, és uralkodójukká nyilvánítottak, visszaadják ezt a fejedelemséget.

Érdekeik kötelezik erre őket, mondom, különben olyan rájuk nézve is veszélyes következményekkel járható jogfosztáshoz adják beleegyezésüket és hozzájárulásukat, amelyet egy erősebb hatalom egy nála gyengébb rovására a jótékonyság ürügyén hajtat végre.

Az emberi jogok előírják, hogy végső esetben az elnyomott alattvalóknak segítséget adjanak. Mennyivel inkább jogos, keresztényi és emberi kötelességből fakadó talpra állítani az olyan fejedelemséget, amelyet a szövetség örven nyomnak el.

Nagyon messzire vezetne tárgyunktól, ha az ókori történelemből hoznánk fel bizonyító erejű példákat arra, hogy a hatalmak ebben az időben mindig az elnyomott fejedelmek és országok oldalára álltak. Nem hiányoznak azonban a közelebbi példák sem. Több mint egy százada tanúi lehetünk az egész Német Birodalomban, Itáliában, Lotharingiában, Holsteinban, a rajnai őrgrófságban, Pomerániában, Svájcban és több más helyen, hogy országok békeszerződés révén visszanyerik teljes függetlenségüket, olyan országok, amelyekre egyes nagyhatalmak különböző címen – néha egyszerűen a hódítás jogán – igényt tartottak.²⁵ Erdély esete nagyjából ugyanez, ugyanolyan jogok is illetik meg. Nem kell-e megtenni az ő érdekében is azt, amit annyi évszázad óta meg szoktak tenni a többiekért?

Mivel II. Ferdinánd császár Bethlen erdélyi fejedelemnek és a szövetkezett magyaroknak tett ígéretei megtartására a pápa, a francia és spanyol király kezességét ajánlotta fel,²⁶ mivel Rákóczi György fejedelmet, mint a svéd királynő szövetségesét, felvették a vesztfáliai békeszerződésbe, sőt mivel Lipót császár maga vétette bele az erdélyi fejedelmet a nijmegeni békébe, indokolt a fejedelem és a rendek azon meggyőződése, hogy az említett szerződések kezesei egyetértenek azzal, hogy Erdélyt csak a fenti bé-

keszerződések rendelkezéseinek megszegésével lehetett szabadságjogaitól, következésképp választási jogaitól megfosztani. Mivel pedig Európa minden hatalmának az a célja, hogy ezeket a szerződéseket, amelyek Európa nyugalmanak alapjául szolgálnak, fenntartsa, könnyen találhatnak indokot és módot Rákóczi fejedelemnek Erdélybe való visszahelyezésére és személyének az új békeszerződésbe való bevételeire.

Feltételezzük, hogy a most háborút viselő hatalmak semmit nem kívánnak inkább népeik nyugalmanál egy ilyen véres háború után, és mivel a jövőt is szem előtt tartják, szilárd, tartós és megbonthatatlan békét akarnak létrehozni, amelyet az utókor is élvezhet.

De ez a béke bizonyosan soha nem lesz eléggé szilárd Erdély visszaállítása nélkül, hiszen ettől függ a magyar királyság lelkiismereti szabadsága és jogai biztonsága, ahogy ezt a múlt tapasztalatai bizonyítják. Mert amíg Erdély független volt, a világi szabadságjogok és a protestáns vallás virágzottak Magyarországon, ezzel szemben Erdély leigázása után lábbal tiporták a magyar királyok választási feltételein alapuló valamennyi szabadságját.

Azt mondom, hogy az általános béke addig soha nem lehet tartós, amíg nem rendezik Rákóczi fejedelem jogos követeléseit Erdéllyel kapcsolatban, és amíg a bécsi udvar nem orvosolja a szövetkezett rendek sérelmeit, akiknek Rákóczi vezérő fejedelme; amíg az európai hatalmak Erdély visszaállításával ki nem küszöbölik a kényszerhelyzetet, aminek következtében a fejedelem, az elnyomott magyarok és erdélyiek csak fegyverrel tudják kikényszeríteni törvényes követeléseiket, sőt, hogy a karlócai szerződés lejártá után kénytelenek lesznek a törökökhöz fordulni.

Ebben az esetben a császári felség kénytelen volna minden haderejét Magyarországon és Erdélyben bevetni, és könnyen akadhat olyan hatalom, amely megpróbál

hasznot húzni egy ilyen nagyméretű átcsoportosításból, ami viszont arra késztetné a többi hatalmat, hogy fegyvert ragadjon. Így újabb háborúra kerülne sor, pedig mindez könnyen elkerülhető azzal, hogy Erdély fejedelmének igazságot szolgáltatnak.

Attól félni nem kell, hogy visszahelyezve jogaiba ezt a fejedelemséget, az Ausztriai Ház meggyengül, és ezzel az európai egyensúly biztosításához szükséges erőviszonyok felborulnak. Éppen ellenkezőleg, Magyarország, amely ily módon biztosítva volna lelkiismereti és állandó szabadságjogainak tiszteltetését tartásáról és arról, hogy törvényei szerint kormányozzák, sokkal többel járulna hozzá a császár szükségleteinek támogatásához, és minden gazdagságot arra fordítaná, míg eddig Magyarország gazdagságából csak a mohó udvaroncok kapzsisága töltözött.

Ami Erdélyt illeti, meg lehet találni a módot, amellyel szorosban a császári felséghez köthető, és nyilvánvalóvá fog válni, hogy ez a fejedelem minden esetben hathatóssabban tudja majd támogatni a császárt, mint a leigázott Erdély. Ezt mutatja az Egyesült Tartományok példája is, amelyek soha nem tehettek volna annyi szolgálatot a közös ügynek, ha az Ausztriai Ház uralmának vannak alávetve, mint amennyit tettek, mióta erős köztársasággá alakultak.

De mivel elképzelhető, hogy ez az utóbbi érv nem eléggé meggyőző, és hogy a császár ennek a békének a megkötése után minden erejét Magyarország és Erdély végleges meghódítására és leigázására fordíthatja, nem időzöm azoknak a nehézségeknek és kellemetlenségeknek és szertelenségeknek bemutatásánál, amelyekre egy ilyen szándék viheti ezeket a népeket: arra, hogy végső kétségbeesésükben a törökök uralma alá adják magukat. Nem hivatkozom az igazságosság és a dicsőség érveire, amelyeknek rá kellene bírniuk az európai hatalmakat,

hogy visszaadják Erdélyt fejedelmének. Azt sem hozom fel, hogy azok a hatalmak, amelyek biztosították Rákóczi fejedelmet és a szövetkezett magyarokat, hogy bevétetik őket az általános békeszerződésbe, s ezzel megakadályozzák a törökök többször felajánlott támogatásának igénybevételét, akkor viselkednének méltányosan, ha most hozzásegítenék a magyarokat ahhoz, amit ők maguk is jogosnak ismertek el. Nem beszélek azokról az érvekről, amelyek a protestáns hatalmakat meg kellene hogy mozgassák azok érdekében, akik velük egy hiten vannak, és akiknek hitét elnyomják. Mindezt már több alkalommal elmondották és kimutatták. Csak annyit hadd mondjak el, hogy amennyiben a felhozott érvek nem volnának elég meggyőzőek, előbb-utóbb bizonyos érdekek – amelyek közül néhányat már foglalkoztunk – kényszerítik majd az európai hatalmakat, hogy Erdélyt felélesszék, és ezzel gátak közé szorítsanak egy olyan hatalmat, amely hamarosan veszélyessé válhat a Birodalom, aztán pedig egész Európa szabadságára.

Mert az Ausztriai Ház, amelynek hatalmát a békeszerződés csak növeli a spanyol királyság olaszországi és egyéb birtokaival, Magyarország és Erdély leigázása révén még nagyobb hatalomra tesz szert. Mivel pedig a kormányzási elvek a bécsi udvarnál megváltoztak azzal, hogy a császári felség maga vette kezébe az államügyek irányítását, és hogy állítólag nagyobb takarékoságot léptettek életbe, a kötendő béke által az Ausztriai Háznak juttatandó meghódított országok gazdagságából akkora hadsereget állítanak fel, amellyel a törököt könnyedén kiűzheti, és a magyar koronához csatolja mindazokat a területeket, amelyek valaha hozzá tartoztak.

A másik oldalról viszont egyesítheti ezeket a tartományokat az itáliaiakkal, és így egy olyan királyságra tehet szert, amely régen, virágzása korában egész Európát meg-

reszkettette. A következtetés önként adódik, hogy ebben az esetben a császár milyen erővel vonulhat fel a Birodalomban és a Rajna mentén.

Akik tisztában vannak Európa és az egyes hatalmak érdekeivel, könnyen megérthetik, mekkora veszélyt jelentene Európa szabadságára egy ilyen óriási hatalmasság. Jobban meg tudják ezt ítélni, mint én, nemcsak a történelmi példákon, hanem annak a komoly tapasztalatokból fakadó bölcsességnek a révén, amely eligazítja őket abban, hogy mi nem felel meg államaik javának és Európa érdekeinek.

Remélem, sikerült meggyőzőnöm ezeket, hogy minden, amit elmondottam, a józan meggondoláson és a múltbeli tapasztalatokon alapszik, és hogy a megköendő béke biztonsága és szilárdsága némileg Erdély visszaállításától is függ.

Nem lesz nehéz rendezni ezt az ügyet, mert Rákóczi fejedelem készen áll arra, hogy leküzdje a nehézségeket, amelyek Erdély elvesztése és birtoklása körül adódhatnak, ha a hadviselő hatalmak beiktatják ezt a pontot a békefeltételek közé, és ha a bécsi minisztérium maradéktalanul elfogadja ezt, megfogadva a mi Urunk szavait: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami Istené.” Annak az Istennek, akire annyiszor esküdtek, akinek a nevében szövetségeket és ünnepélyes szerződéseket kötöttek.

A szöveg bizonyos magyarázatokat követel. A *Déduction des droits de la Principauté de Transylvanie* cím arra utal, hogy bizonyító eljárásról vagy legalábbis logikus következtetésről van szó. A *déduction* a francia filozófiai nyelvben olyan gondolati eljárást jelent, amely bizonyos előfeltételezésekből von le következtetést, de általában a

rendszeres, pontosságra törekvő bizonyítást. Descartes is ez utóbbi értelemben használja a *déduire* igét az *Értekezés a módszerről* ötödik részében: „Je serais bien aise... de faire voir ici la chaîne des autres vérités que j'ai déduites de ces premières.” (Szeretném... itt bemutatni azon többi igazság láncolatát, amelyet az előzőekből vezettem le.) A XVII. századi francia irodalmi nyelven – így Boileau-nál – a részletes elbeszélést, a leírást is jelentheti: „Je vous ai envoyé par le dernier ordinaire une très longue déduction de ma maladie.” (Legutóbbi levelemben elküldtem Önnek betegségem igen hosszú leírását.)²⁷ Tehát egy általánosan ismert kifejezésről van szó.

Az utrechti béketárgyalásokra beadtak egy másik írást is, amelynek címében a *Déduction* szót olvashatjuk, és érdekes véletlen folytán ez is kapcsolatban áll Rákóczival: *Déduction des droits de la Serenissime Maison d'Hesse Rhinfels au sujet de la Forteresse de ce nom.*²⁸ Ismeretes, hogy Rákóczi felesége a hessen-rheinfelsi családból származott.

Klement még Angliában tartózkodván arra gondol, hogy kiad egy ilyen Erdélyről szóló röpiratot, meg lévén győződve arról, hogy az angol nép körében az ilyen munkáknak nagy a jelentősége. A Rákóczihoz írt latin nyelvű levélben ezt írja: „Az angol nép nagy befolyást gyakorol a kormányra, ha meg van győződve az ok érvényességéről.”²⁹

A röpirat fő forrása az *Animadversiones apologicae* című latin kiadvány, amelyet Ráday Pál fogalmazott eredetileg *Explosio* címen.³⁰ A nagyszombati béketárgyalásokon részt vett császári küldöttség válaszára felel, amelyet nyomtatásban is megjelentettek a magyar követelésekkel együtt, latinul, németül és franciául 1706 kora őszén. A császári válasz a magyar delegáció által 23 pontban összefoglalt követelésekre ad feleletet az alapvető kérdések-

ben, így az Erdélyi Fejedelemség ügyében elutasító. Az *Animadversiones* közli a magyar követeléseket, a bécsi válaszokat, és ezekhez fűz kommentárokat.

Ilyen módon jó forrásként szolgálhatott a Brenner Domokos által készített *Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires de la Hongrie* (Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről) című kiadvány számára, amely 1710-ben jelent meg.³¹ Klement elsősorban az *Animadversiones* érvelésére támaszkodik, de a természeti jog tekintetében figyelembe veszi Brennernek Grotiusról idézett tételait is. Emellett nagy helyet szentel az úgynevezett Haller-féle diplomának, tehát annak a szerződésnek, amelyet a császári udvar 1686-ban kötött Apafival. Ennek egyes pontjait idézi a *Levél* is, Klement ugyanazokat használja fel.

A források között kell említenünk Rákóczi utasításait, amelyekről már volt szó. A fejedelem Danckából írja meg október 31-én kelt alapinstrukcióját Brennernek a béketárgyalásokkal kapcsolatban. A levélben emlékeztet arra, hogy XIV. Lajos ígéretet tett: Erdélyt belefoglaltatja az általános békébe, és azt biztosítja Rákóczi számára. Ennek megvalósítása Franciaország számára is kedvező az európai egyensúly fenntartása szempontjából. Egyébként, hasonló okból, az angolok is hajlandók ezt a javaslatot támogatni. Ha az Ausztriai Ház attól fél, hogy a török Erdélyre igényt tart, a fejedelem hajlandó vele szerződést kötni, és biztosítékokat adni akár úgy is, hogy Erdély legyen a magyar királyság hűbérbirtoka, és úgy függjön a királytól, mint a német választófejedelmek a császártól.

Amint Rákóczi arról értesül, hogy Klement egy mémoire megírásának gondolatával foglalkozik, külön is felhívja a figyelmét, mégpedig ez esetben *magyar* nyelven, az erdélyi kérdés nemzetközi összefüggéseire: „Erdély inclusióját a monasteriumi (münsteri) békességből kell

pretendálni, az mellyet szabadságából megfosztani contra tenorem dictae pacis nem lehetett, stante libertate penig az szabad választás és az Austriai Ház pretensiojának nullitását kell deducálni s kívánni, hogy az angliai királynétul annak lenni agnoscaletassam s erre kérni a francia plenipotentiarusokat is, hogy eztet secundálják.” A röpirat bevezető része ezt a tanácsot fogadja meg. Az utolsó rész viszont szinte szó szerint átveszi a fejedelem 1712. március 12-i levelét, amelyet már ismertettünk. A munka tehát kompiláció, de ügyes kompiláció. Klement önállósága elsősorban a szerkesztésben és a következtetésekben mutatkozik.

A röpirat azzal kezdődik, hogy Klement röviden összefoglalja Erdély történetét Szapolyaitól kezdve az önállóság tényének bizonyítására. Ezután hivatkozik a vesztfáliai és a nijmegeni békeszerződésekre, amelyek Erdélyt mint önálló államot ismerték el. Leginkább azonban a már említett I. Lipót és I. Apafi Mihály között 1686-ban megkötött egyezménynél időzik el, s idézi annak egyes pontjait, mint amelyek teljesítése biztosíthatta volna Erdély különállását és a rendek szabad választását.

Bécs a vállalt kötelezettségeket nem tartotta meg, s ebben szerepet játszott Bethlen Miklós kancellár, „a fejedelem és az Apafi-család titkos ellensége”, aki az udvar kezére játszott. Klement az erdélyi rendek véleményét visszhangozza, amelyek többsége kifogásolta a Bethlen által 1690-ben tett engedményeket, és őt a *Diploma Leopoldinum* kieszközlésében egyéni érdekeinek kíméletlen érvényesítésével vádolta. Az igazság az, hogy Bethlen kihasználta a kedvező helyzetet, és olyan megállapodást kötött, amely biztosította Erdély belső viszonyainak fennmaradását, feladva a szabad fejedelemválasztás jogát és ezzel együtt elfogadva a Habsburgoktól való függést. Bethlen grófi címet kapott a bécsi udvartól, újabb birto-

kokhoz jutott, és amikor felállt az új helyi kormányzat, a *gubernium*, kancellár lett. (Ezzel egy időben Bécsben külön erdélyi kancelláriát, tehát udvari hivatalt hoztak létre.) Nem tagadható tehát, hogy egyéni kedvezményekben részesült. Szándékáról az *Önéletírás*ban azt mondja: „Mint a deákban [a *Sudores et cruces* című iratról van szó, amelyben védekezik az ellene felhozott vádak ellen], Kolozsvárról menék Bécsbe. Te tudod, Isten, nem egyébert, hanem a te lelked instinctusából, azért, hogy a te háznak és az egész hazának szerezzek valami securitást ad incertum belli eventum, mert azt én jól láttam, hogy ha az egész ország Tököli mellé áll, és azután a német ismét feljülfordul, jure belli et victoriae aget in sacra aequae ac profana. Ha pedig Tököli kezében török birodalom alá teszi Isten a hazát, könnyű lesz nekem is fine belli hazajönnöm. Addig pedig feltettem, hogy a hazának agens oratorra leszek, valamig egy falat kenyerem és hűtelem lesz Bécsben.”³² Nem lehet kétségbe vonni a kancellár személyes tanúbizonyságát, még ha kompromisszumkeresése egyéni hasznot is hozott. Érdemes megjegyezni, hogy Klement nem említi a kancellár elítélését és bécsi internálását, pedig ez is érv lehetett volna a császári udvar erőszkos eljárásának bizonyítására. A röpirat egyébként nemcsak Bethlen Miklóst ítéli el, hanem II. Apafi Mihályt is „szégyenteljes lemondása” miatt, amire pedig kényszerítéssel került sor.

Rákóczi fejedelemmé választásának és a nagyszombati béketárgyalásokon a magyar szövetkezett rendek és az erdélyiek közös fellépésének említése után Klement részletesen idéz az *Animadversiones apologicae* szövegéből. Az erdélyiek követeléseit csak röviden foglalja össze, részletesebben ismerteti a császári válaszokat, majd az erre adott feleleteket. A császárnak Erdéllyel kötött szerződése alapján állítja, hogy Bécs elismerte a fejedelemség

függetlenségét. Erdély szövetséget kötött vele a török ellen, tehát a *jus armorum* elve nem alkalmazható ez esetben. Nem igaz az, hogy a rendek szabad beleegyezésével került sor az új uralom elfogadására, az erdélyiek végig „erőszakos kormányzás” alatt éltek. II. Apafi Mihály nem mondhatott le a fejedelemségről, mert erre egyszerűen nem volt joga. Elfogadhatatlan, hogy az udvar a karlócai békére hivatkozzék, mint amely rendezte Erdély státusát. Ez a szerződés különben is csak a *külső* kapcsolatokat szabályozhatta, nem érinthette a fejedelemség belső állapotát, s főleg nem törörlhette el a szabad választás jogát, amely a török idején is érvényben volt.

Rákóczit a rendek szabad elhatározásukból választották meg fejedelemnek, az országgyűlésből néhány „magán-személy” maradt csak távol, akik Rabutin fogságában voltak, és akik a kényszer hatására tiltakoztak a választás ellen. Egyébként a rendek Rákóczit be is iktatták a fejedelemségbe a törvényes feltételek mellett.

A szatmári békét aláírt erdélyiek „nem cselekedhettek a rendek nevében”. Abban a hiszemben mentek Szatmárra, hogy ott lesz a fejedelem is, Károlyi csalárd módon „kényszerítette” őket a szerződés elfogadására. Egyébként a rendek csak akkor nyilváníthatták volna semmisnek Rákóczi megválasztását, ha a fejedelem megszegte volna a választási feltételeket, vagy ha közös megegyezéssel jutottak volna erre az elhatározásra. „Mindebből az az ésszerű következtetés vonható le, hogy az Ausztriai Ház csak a fejedelemség bitorlójának tekinthető.” (Ez a fejedelem megjegyzése.) Rákóczi viszont joggal tart igényt a fejedelmi trónra, és visszaállítása az európai hatalmak érdeke is.

Mi indíthatja erre őket? Mindenekelőtt a hatalmak politikai érdeke, amely nem tűrheti a jogbitorlást, azt, hogy az erősebb elnyomja a gyengét. Erre indíthatja őket az emberi jog, amely megengedi, hogy „az elnyomott alattvalók-

nak segítséget adjanak”. Ez megfelel a kereszténység szellemének és a „humanizmusnak” is. A régi történelem azt bizonyítja, hogy a hatalmak gyakran fogták pártjukat az elnyomott fejedelmeknek vagy államoknak. Újabb példák is igazolják, hogy „békeszerződések révén fejedelemségek visszanyerhetik teljes szuverenitásukat”.

Ezt indokolják az új nemzetközi viszonyok is. A béke, amelyet most akarnak megkötni, nem lesz szilárd Erdély függetlenségének biztosítása nélkül, mivel az szorosan összefügg Magyarország sorsával. „Mert amíg Erdély független volt, a világi szabadságjogok és a protestáns vallások virágoztak Magyarországon, ezzel szemben Erdély leigázása után lábbal tiptorták a magyar királyok választási feltételein alapuló valamennyi szabadságjogot.” Az elnyomás felkelésekhez vezethet s oda, hogy a magyarok a töröktől kérnek segítséget, ami újabb európai háborúk ki-robbantásával fenyegethet.

Erdély önállósága nem gyöngítheti Ausztriát, sőt Magyarország nyugalmas birtoklását biztosíthatja a császár számára. Példa erre az Egyesült Tartományok, tehát Hollandia, amely önállóságával nagyobb segítséget nyújtott a császárnak, mintha alá lett volna vetve. A Habsburgok Erdély feletti uralma és terjeszkedése viszont „veszélyessé válhat a Birodalom [tehát a német fejedelemségek], aztán pedig egész Európa szabadságára”. A megerősödött Ausztria ugyanis képes lesz a török kiűzésére, és a magyar koronához csatolhatja a régebben odatartozott részeket. Tovább terjeszkedhet, és az itáliai tartományokat is birodalmához csatolhatja. „Akik tisztában vannak Európa és az egyes hatalmak érdekeivel, könnyen megérthetik, mekkora veszélyt jelentene Európa szabadságára egy ilyen hatalmasság.”

A korabeli pamflethadjáratban nem maradt észrevétlen a *Déduction: A Journal historique de Verdun* (pontosabban a *Journal historique sur les matieres du temps*,

amelynek előbb *Clef du Cabinet des Princes* volt a címe), s Claude Jordan, előbb leydeni, majd verduni könyvkereskedő volt a szerkesztője, megjelentette kivonatát 1712. júliusi számában, ahol a szerkesztő megjegyzi, hogy a röpiratot Rákóczi „Utrechtben terjeszteti”, s „vele igyekszik meggyőzni a kongresszus gyűlését, hogy szükséges Európa szabadsága és nyugalma érdekében figyelmet fordítani a szuverén fejedelemség kiváltságaira és Ragotski fejedelem jogára avégből, hogy a békének az egyik feltétele legyen”. Bár – amint írja – a *mémoire* megjelent 29 lapon Hollandiában, mégis szükségesnek tartja ismertetését, mert nem jutott el mindenkihez, tehát az „érdeklődők kielégítésére” és „a kor történetének pontossága miatt” (*pour l’exactitude de l’Histoire du temps*) közli az „érvek vagy okok” (*termes ou raisons*) lényegét.³³

A császári szolgálatban álló publicista és történész Jean Dumont, a *Lettres historiques* című, Hollandiában kiadott folyóirat szerkesztője, *Remarques sur la Reponse de Monsr le Marquis de... à l’orfevre sur la pierre de touche* című, 1713-ban Utrechtben megjelent röpiratában így reagál rá: „Az Utrechtben vagy másutt előadott követelések Erdély visszaállítására nem rombolják le a császár jogait erre a tartományra, amely Magyarországnak egy része és ebből következőleg egyik örökös állama az Ausztriai Háznak 185 év óta.”³⁴ Dumont még azt is tagadja, hogy létezett az Erdélyi Fejedelemség, és hogy csaknem másfél évszázadig Erdély nem tartozott a magyar koronához.

Klement leveleiből tudjuk, hogy angol, holland, francia, porosz, olasz diplomaták, de osztrákok is olvasták a *Déduction*-t, amelynek argumentációja hatott, de mégis azoknak volt igazuk, akik „hadsereget” kívántak Erdély önállóságának megszerzésére, és nem a béketárgyalásoktól reméltek változást.

Egyetlen nagyhatalom lett volna érdekelt abban, hogy Kelet-Európában a Habsburgok háta mögött szövetségese legyen, s ez Franciaország volt, meggyengülése miatt azonban nem tudta érvényesíteni az Erdély önállóságának visszaállítására vonatkozó követelést. Az angol, holland, porosz diplomácia pedig legfeljebb a protestánsok érdekében lépett fel. A protestáns államok követői 1713 januárjában megjelentettek egy írást Sinzendorf gróf, a Habsburg-ház követe számára *Representatio Ministrorum Plenipotentiarum Evangelicae Religionis Trajecti ad Rhenum in gratiam Statuum ac subditorum Regni Hungariae Evangelicae Religionis Addictorum Domino Comiti de Sinzendorf, Mense Januarii proximi praeteriti presentata* (Az evangélikus vallású meghatalmazott követek beadványa, amelyet Utrechtben Sinzendorf úrnak nyújtottak be a múlt év januárjában a Magyar Királyság evangélikus vallású rendjeinek és alattvalóinak érdekében) címen, de a független Erdélyi Fejedelemség visszaállítását maguk sem vetették fel.

Utrechtben április 11-én fejeződtek be a béketárgyalások, de csak 1714. március 6-án Rastattban írták alá a szerződést. A francia tárgyalópartner, Villars marsall először 1713. augusztus 24-én kap utasítást arra, hogy Rákóczi és az Erdélyi Fejedelemség kérdését vesse fel. A marsall már december 5-én jelenti a királynak, hogy ezt reménytelennek látja.³⁵ December 7-én Torcy ennek ellenére ismét visszatér Rákóczi ügyére, és legalább a javak visszaadását és a visszatérés lehetőségét kívánja. „Hiábavaló lenne követelni Erdély visszaadását Ragotzi fejedelemnek. Őfelsége azonban Villars marsall bölcsességére bízva, hogy beszéljen erről, ha alkalmat talál rá, hogy ne legyen az a látogatás, mintha a király magára akarná hagyni Ragotzi fejedelmet és mindazokat, akik állandóan pártját követték.”³⁶ Villars szóba is hozza ezt a Savojai Jenővel folytatott tár-

gyalásokon, de visszautasításra talál.³⁷ Január 25-én XIV. Lajos visszatér a kérdésre: „Ne felejtse el, hogy a szerződésbe beiktassák a 36. cikkelyt, amely Ragotzi fejedeleme és a magyarokra vonatkozik. Nem szabad azonban, hogy ez a béketárgyalások megakadályozásához vezessen, és elállok ettől a feltételtől, ha ez megakadályozza a köznyugalom visszaállítását.”³⁸ A francia diplomácia lemond tehát arról, hogy a békeszerződésbe felvegyék a független Erdély vagy legalábbis Rákóczi és a bujdosó magyarok ügyét.

ÁTÁLLÁS – CSALÓDÁSSAL

Klement Rákóczi Franciaországba érkezése után szeretett volna visszamenni Hágába, de a fejedelem Párizsba rendelte. A császárnak írt jelentésében azt állítja, hogy a fejedelem őt továbbra is diplomataként kezelte. Írt a fejedelem nevében Dönhoff hercegnőnek, jelezve, hogy a lengyel király segítségével kész kiegyezni Béccsel; a bajor választónak, amelyben rá akarta venni, hogy támogassa a békét a francia és a császári udvar között; ő sifírozta azt a levelet, amelyet elfogtak, de amelyből számára nem keletkezett baj (nem lehet tudni, hogy milyen levélről van szó). Közben Rákóczi Itália iránt kezdett érdeklődni, s arra törekedett, hogy az olasz államok Anglia és Spanyolország segítségével forduljanak szembe a császárral, s ebben az ügyben a velencei követhoz, Viscontihoz fordult.¹ Klement feltételezi, hogy a fejedelem emellett kapcsolatokat tartott fenn a lengyel királlyal, a cárral és meg nem nevezett személyekkel Magyarországon.

Szerinte a fejedelem azzal gyanúsította őt, hogy kegyelmet akar kérni a császártól, pedig ő csak adósságainak kifizetését kívánta. Amikor azt nem kapta meg, elbocsátását kérte. Rákóczi viszont letartóztatását követelte, amit a francia külügyminiszter nem teljesített, s így ő Hollandiába ment.

Az igazság az, hogy Brenner 1714. március 16-án a külügyi államtitkárhoz, Torcyhoz fordult, kérve Klement letartóztatását „megbízhatatlansága” és „vagabund életmódja” miatt, de jelezte azt is, hogy tudomása szerint eltűnt Párizsból.² Klement Hágából április 26-án jelentkezett

Brennernél, azt állítva, hogy „rágalmak alapján” akarják letartóztatni, s őt magát „büszkeséggel” és „hiúsággal” vádolja, azt állítva, hogy ő a „vagabund”. Elmondja, hogy Brenner a császári seregben quartier-maître-ként szolgált, majd átállt a franciákhoz, s Verceil ezredében volt huszár, végül az Oratoire-ban tanult. Hazatérve a kalocsai érsek titkára lett, akit elárult, és levelezését magával vitte. Ő maga nem árulta el a fejedelmet, fizetésének kiutalását kérte, és amikor azt nem kapta meg, az elbocsátásért folyamodott. Amikor megtudta, hogy le akarják tartóztatni, március 9-én elmenekült Párizsból. A levél végén elítéli a fejedelem politikáját, kijelentve, hogy a „kormányzási ambíciói és otthoni ügyeinek szüksége miatt” fordult szembe Béccsel.³ Április 27-én Hágából Torcynak is ír, megköszönve neki, hogy megmentette a letartóztatástól.⁴ A császárnak írt jelentésében azt is elmondja, hogy Rákóczi kifizette tartozásait, és vissza is hívta Párizsba, ígérve, hogy „ilyen módon megmentheti hazáját, és ha rá hallgat, főúrrá teszi”.⁵ Ő persze nem hallgatott erre az invitálásra.

Feltételezhető, hogy Klement a rastatti béketárgyalások előrehaladtával az akkor Párizsban tartózkodó Savojai Jenő adjunktusához, Hohendorffhoz, a császári udvar megbízottjához keresett kapcsolatot. Hágában is nála jelentkezett, itt írta meg az emlékiratot, amelyben az amnesztiát kérte levelezése átadása fejében. Kökényesdi 1715-ös, a császárhoz írt emlékiratából tudjuk, hogy valóban a rastatti béketárgyalások idején fordultak a császári megbízott-hoz, és együtt kérték Savojai Jenő támogatását. Kökényesdi adott 500 dukátot, amellyel Klement adósságait kifizethette, s ő is felajánlja levelezései átadását a bécsi udvarnak „azokról az intrikákról, amelyeket intéztek”.⁶

Klementnek több mint egy évig kellett várnia, hogy az amnesztiát megkaphassa: 1715. szeptember 22-én írja meg a császárhoz intézett jelentését. Áttért a katolikus vallásra,

hogy ezzel is bizonyítsa a császár iránti hűségét. Bécsben megfordult Savojai Jenő titkárságán, ahol megismerte a korán meghalt Johann Michael von Langett, és Wilhelm Bockhausen titkárokat (aki állítólag el akarta vele vetetni nőtestvérét), és akiktől különböző információkat kapott, amelyeket azután fel is használt. Pontosan nem lehet tudni, hogy mit csinált Bécsben, s hogy ott milyen megbízást kapott.

Az egyik, később idézendő emlékiratában arról szól, hogy járt Magyarországon, és ott magyar mágnásokkal találkozott. Hírek jártak arról, hogy valamelyik észak-európai országba küldik követként vagy Hágába rezidensként, állítólag azzal a céllal, hogy értesüléseket szerezzen a helyi császári politikáról s annak fogadtatásáról. Az említett jelentésben azt is megírja, hogy a herceg „magára hagyta”, mert a szélhámosságokkal gyanúsított miniszterek feljelentést tettek ellene, mások szerint Batthyányi grófné, a herceg kegyeltje fordult ellene. Weber idézi Savojai Jenő véleményét Klementről, amelyet Flemmingnek, a szász miniszternek mondott, amikor vele Bécsben tárgyalt: „Ennek az alaknak van szelleme, és jó szolgálatot tett nekünk Magyarországgal és Racotzinak a berlini udvarral kialakított intrikáival kapcsolatban.”⁷ Klement berlini bukása után a herceg a következő nyilatkozatot teszi: „Ez ügyes ember volt, kár, hogy rossz irányba fordult.”⁸ Ezek az állásfoglalások azt bizonyítják, hogy Savojai Jenőnek jó véleménye volt Klementről, „szellemességéről” és „ügyességéről”, de inkább csak múltbeli szolgálatait említette.

A császári fővárosban Klement értesüléseket szerzett az udvar helyzetéről, és igyekezett lejegyezni megfigyeléseit. Amikor Bécsből Brüsszelbe ment, 1717. szeptember 5-én az ottani francia követen, Rossi márkin keresztül tájékoztatta d'Huxelles francia államtitkárt tapasztalatairól. A Francia Külügyminisztérium Levéltárának *Autriche* című sorozatában található az az emlékirat, amelyet a bécsi

francia rezidensnek, du Bourgnak küldtek meg tájékoztatás végett.⁹ (Braubach sem itt, sem később nem jelöli meg a főliókat. Érdekes, hogy ez az irat a brüsszeli francia követ iratai között nem szerepel.)

A beszámolót I. József halálával kezdi, s elmondja, hogy Savojai Jenő Innsbruckban találkozott a Spanyolországból hazatérő császárral. Tisztáznia kellett, megmarad-e hivatalában vagy visszavonul ráckevei birtokára. Mellette álltak a főminiszter, Thomas Gudecker, Guido Starhemberg kincstári elnök, Philip Sinzendorf udvari kancellár, Leopold Trautson főudvarmester és a korán elhunyt Johann Wenzel Wratislav cseh kancellár. A találkozó azzal ért véget, hogy a császár a herceget megerősítette hivatalában, miután ő ismerte a birodalom helyzetét és a katonai viszonyokat.¹⁰

Itt említi Batthyányi grófnét mint Savojai Jenő „mindentudó kedvesét”, aki szerinte Rákóczi szeretője volt, s aki-ről azt állítja, hogy „ambícióból és pénzvágyból” kedvelte a herceget, de elismeri, hogy „szellemdús energiával” rendelkezik. Ezzel a párttal szemben állt – szerinte – I. Lipót özvegye, a klérus és a hivatalnokok.

A harmadik pártot Stella gróf irányítja, ide tartozik Michael Althan gróf, a császár kedveltje, és felesége, aki a császár metresze volt. A negyedik vezetője Perlas vagy Rialp márki, aki a spanyol örökségből megmaradt olasz tartományok ügyét intézi. Az ötödik pártot a birodalmi alkancellár, Schönborn irányítja, aki a mainzi érsek unokája, és aki jelentős befolyást gyakorol a birodalom ügyeire. A hatodik vezetője a gazdag cseh főkancellár, Schlick gróf, aki szeretne első miniszter lenni. Lichtenstein herceg és a császár lelki gondozója, Tönnemann atya semlegesek.

Bár a pártok között ellentétek feszülnek, abban meg-egyeznek, hogy pénzügyi reformot akarnak bevezetni, a „despotizmust” minden országban érvényesíteni akarják,

a leányági örökösödést Magyarországon is el kívánják fogadtatni, a Német-római Birodalmat a papi tisztségek viselőivel szeretnék ellenőriztetni és a választófejedelmeket megbékéltetni, Itáliában pedig a pápa ellen akarnak fellépni.

Braubach ellenőrizte a beszámoló hitelességét, és a korabeli forrásokra hivatkozva azt állapította meg, hogy bár „sok benne a fantázia”, „Klement igen jól megismerhette a bécsi viszonyokat”.¹¹

Ha Klement nem is kapott diplomáciai feladatokat Bécsben, ez a feljegyzése azt bizonyítja, hogy igyekezett tájékozódni, és felkészült arra, hogy információit továbbadja. A beszámoló alkalmas volt arra, hogy felhívja d'Huxelles és később a szász miniszter, Flemming figyelmét a bécsi udvar helyzetére és az ottani pártok törekvéseire.

A BRÜSSZELI INTRIKÁK

Braubach érdeme, hogy a Francia Külügyminisztérium Levéltárában felfedezte Klement brüsszeli tevékenységét. Brüsszelben 1717. augusztus 8-án jelentkezett Rossi márki francia követnél, aki jelentette ezt d'Huxelles marsallnak, mert ő még Utrechtből ismerte Klementet. A márki szerint Klement néhány hete a városban tartózkodik, még hozzá nem Rosenau, hanem eredeti nevén, és azért jött, hogy „vigyázzon de Prié márki viselkedésére”.¹ Azt állítja, hogy Savojai Jenő környezetéhez tartozik, s látta nála a herceg leveleit, bár úgy tudja, hogy őt azóta magára hagyták. Ajánlotta, hogy olyan információkat közvetít, amelyek közvetlenül érintik a régenszt. A követ megjegyzi: „Ragaszkodtam ahhoz az általános szokáshoz, amely szerint óvakodni kell egy olyan embertől, aki bármilyen okból ott hagyta urát, és mi több, az ellenséghez csatlakozott.”²

Két napon belül Klement öt levelet írt a márkinak, aki végül is megsajnálta, és 13 Lajos-aranyat adott neki, hogy adósaitól megmentse. Klement először augusztus 5-én írt, találkozót kért, majd arról szólt, hogy le akarják tartóztatni, és itt emlékeztetett arra, hogy elfogadták Molina főinkvizítort. 7-én megismétli kérését, majd ugyanezen a napon közli, hogy „fontos titkot” tud elmondani a régenssel kapcsolatban. Megemlíti, hogy ruháit már lefoglalták, megismétli jelzését a titkos értesüléseire, és szól arról, hogy Bonneval kapcsolatban áll a francia hercegekkel, akik V. Fülöpöt akarják a beteg XV. Lajos halála után a trónra ültetni. A francia követnek még mindig vannak fenntartásai, de azért Klementről azt állítja, hogy „olyan

szellem, aki tele van invenciókkal”, s szerinte a főinkvizítorral kapcsolatban elmondottak megállják a helyüket.

Augusztus 30-án Klement értesíti a márkit a belgrádi csatáról és arról, hogy Savojai Jenő nagy terveket sző az Orléans-i herceg ellen. Ő maga elégedetlen a herceggel, de kapcsolatot tart fenn titkárával, Brockhausennel. A további információkért megfelelő honoráriumot kér.³ Értesíti arról is, hogy Savojai Jenőtől levelet kapott, amely fel szólítja, hogy menjen Frankfurtba, ahol 1000 écut kaphat, tehát megbecsülik szolgálatát.⁴

A márki várja a Klement által ígért iratokat, amelyeket szeptember 5-én meg is kap. Ezek között szerepel a már ismertetett beszámoló a császári udvarról és azok a javaslatok, amelyeket Savojai Jenőnek tulajdonít. Ezek arról szólnak, hogy a beteges XV. Lajos helyett V. Fülöp legyen a francia király. Klement Savojai Jenő augusztus 29-i német nyelvű levelével támasztja alá javaslatait, amelyeket lefordít franciára. Ebben arról van szó, hogy a császár szövetséget köt Bajorországgal, V. Fülöpöt a francia nemesség segítségével Franciaország trónjára akarja állítani, a Savojai herceg szerezze meg Spanyolországot, Szicília és Piemont legyen Ausztriáé, Savoját Franciaország kapja meg Elzász ellenében, amely a Birodalomhoz tartozik, a bajor választó fia vegye el VI. Károly idősebb leányát, és a jelenlegi Németalföld tartozzék a bajor választóhoz.

Miután ezeket a terveket Klement Savojai Jenőnek tulajdonítja, ő maga azt javasolja, hogy hatalmát meg kell törni, mégpedig Rialp márki útján, aki ősi ellensége, és aki meg tudja nyerni ehhez a császárt is. Klement nemcsak Savojai Jenőt akarja kiiktatni a hatalomból, hanem Orléans-i Fülöpnek is kedvezni akar azzal, hogy felajánlja neki a francia trónt, és azt is javasolja, hogy fia, a chartres-i herceg lépjen házasságra I. József egyik leányával. Szemben áll az angliai trónra került hannoveri család-

dal, mert segíteni szeretné a Stuart-trónkövetelő visszatérését a szigetországba. Arra is gondol, hogy Svédországot visszaállítja a vesztfáliai béke utáni állapotba, s támogatja XII. Károlyt a cár ellen.

Savojai Jenő megbuktatásába széles körű támogatásra számíthat I. József felesége, a jezsuita rend, a bajor párt, sőt Schönborn hozzájárulásával. Még Rákóczit is beveszi tervének végrehajtásába, s a következőt ajánlja: „Azért, hogy a császárt még jobban megzavarják, fel lehet éleszteni a lázadást Magyarországon, odaküldve Rakoczi herceget, és állítom, hogy ez a felkelés nagyon is veszélyes lenne. A téli kvartélyokon szétszórt császáriakat meg lehet lepni, annyiival is inkább, mert a nemesség és a parasztok is kétségbe vannak esve, és várják Rakoczi biztosítékait, hogy felkeljenek... Erről biztosan tudok szólni, miután a múlt esztendőben Magyarország vezetőit megismertem, és beszéltem velük.”⁵

Mindez, amit Klement előad, ellentmond az utrechti és rastatti békének, amelynek határozatait Franciaország, Anglia, sőt a Habsburg Birodalom is fenn akarja tartani. A kérdés persze az, hogy Savojai Jenő aláírása az említett iratokon hiteles-e vagy sem. Rossi szerint hiteles, és szeptember 1-ji levelében dicséri Klementet és szolgálatait, megállapítva, hogy megismerte e „finom, átható, megnyerő és vállalkozásra bátor szellem igen jeles tulajdonságait”.⁶

Erre az áradozó levélre d'Huxelles külügyi államtitkár szeptember 25-én válaszol, megjegyezve, hogy még nem tudta a külön futárral küldött iratokat a régensnek bemutatni. A bécsi udvarról szóló irattal kapcsolatban ezt írja: „Fontos megjegyezni, hogy Őfensége [a régens] fenn akarja tartani a jó kapcsolatokat és a barátságot a király és a császár között, mindaddig, amíg a bécsi udvar ugyanezt teszi. Ilyen körülmények között nem lehet megengedni, hogy intrika alakuljon ki ezen udvar egyik vagy másik

pártja tekintetében, hanem a figyelmet azokra az elhatározásokra kell fordítani, amelyek közvetlenül vagy közvetve Franciaországot érintik.”⁷ Az államtitkár tehát nem foglalt állást a bécsi udvar pártjainak ügyében, de egyetért azzal, hogy Klement kapjon 1000 écut, amelynek egynegyedét ki is lehet fizetni, és tudomásul veszi, hogy átmegy Frankfurtba.

Szeptember 17-én Rossinak feltűnik, hogy egy általa látott, Savojai Jenő által aláírt és a Klement által benyújtott szöveg között az aláírásban eltérés van, és most már maga is feltételezi, hogy az ügynök „csal”.⁸ D’Huxelles szeptember 25-én közli a követtel, hogy miután ugyancsak megvizsgálták Klement írásait, ellentmondásokat fedeztek fel benne. Savojai Jenő német stílusa külföldre vall, és az aláírás sem lehet eredeti. Feltételezi, hogy Brockhausen vagy valamelyik más titkára írta a levelet. Mindenesetre megvárja, hogy Klement visszatérjen Bécsbe, és javasolja, hogy a követ folytassa vele a levelezést.⁹

A követ megmutatja Klementnek az államtitkár elismert levelét, amelyet Klement szeptember 28-án megköszön, bár azt állítja, hogy a támogatás egynegyedét kapta csak meg, és kifogásolja az elszámolás módját. Elküldi Savojai Jenő neki írt levelét, amelyben sajnálja, hogy bajba került, és felszólítja, hogy menjen Frankfurtba, majd onnan Münchenbe a bajor választóhoz. Külön szól saját magatartásáról, amelyről azt állítja, hogy azt a „probité”, tehát a „becsületesség” jellemzi.¹⁰ Rossi egy nappal később ismerteti d’Huxelles-lel azt a rejtjelet, amelyet Klement adott. Elmondja, hogy maga is átadta a rejtjeleket, és hogy kifizette neki a 750 livre-t, még ha Klement az elszámolást kifogásolja is.¹¹

Október 12-én Klement Frankfurtról jelentkezik, jelzi, hogy tovább kell mennie Münchenbe, ahol elő kell készítenie egy szerződés aláírását a császár és a bajor választó

között. Emellett Du Maine herceg és Villars leveleit is el akarja juttatni, várva az ígért honoráriumot.¹² Rossi október 27-én még azt hiszi, hogy Klement „a császári miniszterek” parancsait hajtja végre, de megjegyzi, hogy ő „a legkülönbözőbb feltételezésekre képes” (*capables des suppositions les plus extraordinaires*). Mindezt abból következteti, hogy egyik emberét egy csomaggal küldte el, amelyben közli Savojai Jenő megbízólevelét a császár jóváhagyásával együtt.¹³

Klement közben állandóan sürgeti, hogy a márki küldje el a neki ígért pénzt. Végül is Bécsbe megy, ahonnan december 29-én jelentkezik, s elmondja, hogy bizonytalan-ságban és zavarban van, mert a márkitól nem kapott semmiféle értesítést és pénzt, pedig kész lett volna elküldeni az ígért iratokat.¹⁴

D'Huxelles 1718. január 24-én közli a követtel, hogy áttanulmányozták a Klement által átadott iratokat, s azt állapították meg, hogy Klement „kompozíciói” (*est un ouvrage de la composition du Sieur Klement*), s „olyan feltételezéseket tartalmaznak, amelyek a valóságnak el-lentmondanak, még az olyan események esetében is, amelyek bizonyosak, homályosságot tételeznek fel, nincs semmi alapjuk”, tehát nem lehet hinni „egy csaló intrikájában”. (*On n'est point la dupe de son imposture.*) Javasolja, hogy a márki ne szakítsa meg vele a kapcsolatokat, tehát folytassa továbbra is a levelezést.¹⁵

Bár Klement áprilisban még Drezdából is ír, választ nem kap. D'Huxelles április 15-én írja meg Rossinak, hogy rossz célokra költötték el a pénzt, de mégis kívánja, hogy Klementtől szerezzen be újabb információkat, amelyek megerősítik „első értesítéseinek szoliditását” (*la solidité de ses premiers avis*).¹⁶ A márki továbbra is nyomon követi Klementet, és november 22-én elmondja d'Huxelles-nek, hogy hallomása szerint Klement Párizsba ment, onnan Madridba,

aztán Hágába utazott, ahol kifizette adósságait, s vidáman él, feltehetően Alberoni segítségével, aki kihasználta „jó tulajdonságait”.¹⁷

Rossi értesülése nem helytálló, hiszen ez év áprilisban és később is Drezdában volt. Az sem igaz, hogy előzetesen Párizsba ment, és jelentkezett, mint Liselotte, a régens anyja írta, Orléans-i Fülöpnél.¹⁸ Ez utóbbi állítását a berlini francia ügyvivő, Harvard is elhitte, aki szeptember 27-én és október 1-jén azt írja, hogy Klement előbb Madridba, majd Párizsba utazott, és a régenssel szemben álló hercegeknek ajánlotta támogatását.¹⁹ A későbbi történetírók (így például Ranke) elfogadták ezt az állítást, ami végül azért sem állja meg a helyét, mert Rákóczi közvetlenül Cellamaréval, majd d’Absac és Bon útján lépett kapcsolatba Alberonival és V. Fülöppel, és nem volt hajlandó közösséget vállalni az „átállt” Klementtel. A rémhíreknek is van „sorsuk”.

A DREZDAI JÁTÉK

Klement Bécsből Drezdába indult abban a reményben, hogy ott eredményesebben tud cselekedni és pénzhez jutni. 1718 januárjában érkezik a szász fővárosba, ahol a festő, Mányoki Ádám bemutatja őt Flemming miniszternek. II. Ágost lengyel király és szász választó jó kapcsolatokat tartott fenn a bécsi udvarral, és el akarja érni, hogy fia feleségül vegye I. József leányát. Klement tájékoztatni szeretné a Bécsbe induló Flemminget, hogy mi történik a bécsi udvarban, éppen ezért átadja azt a jelentést, amit annak idején Rossi márkinak nyújtott be, de egy újabbat is, amelynek francia címe: „Sentiments du Prince Eugene sur la situation de sa Mté Imperiale”, s amely a herceg 1717-es álláspontjáról szól. (A drezdai levéltári iratokat Weber dolgozta fel, s a továbbiakban az általa közöltekből indulunk ki.)

E beszámolóban a herceg – Klement szerint – kifogásolja, hogy a német választófejedelmek királyságra törnek, s a császári hatalom megerősítése érdekében szükségesnek tartja, hogy fenntartsák a Birodalom alaptörvényeit, és akadályozzák meg Brandenburg, Szászország, Hannover és Hessen „egyesülését”. Elsősorban a porosz király ellen akar fellépni, aki megsérti ezeket a törvényeket, és javasolja, hogy ezért hadsereggel is támadják meg, ha nem engedelmeskedik. Azt állítja, hogy II. Ágost továbbra is érdekelt a császári hercegnővel létrejövő házasságban, és nagyra értékeli és dicséri a szász miniszterek bölcsességét.¹

Klement javaslatokat tesz arra is, hogy Bécsben, Párizsban, Angliában, sőt Berlinben is levelező partnereket talál, akik hozzájárulnak ahhoz, hogy „adjanak mindenre

választ, ami a lengyel király Őfelsége számára szükséges és hasznos". Átad Savojai Jenőtől származó leveleket abban a reményben, hogy azért megfelelő honoráriumot kaphat. Megjegyezzük, hogy II. Ágost, aki tudott Klement jelentkezéséről, azt állította, hogy Savojai Jenő soha nem írt franciául a császárnak, vele csak latinul, olaszul vagy németül értekezett. Ennek ellenére Flemming hitt Klement értesüléseinek, hosszan és részletesen tanácskozott vele, és fizetett.

Ebben az időben feszült volt a viszony Poroszország és Szászország között. A porosz király igyekezett beavatkozni a szászországi protestánsok ügyeibe, ami a szász választóból ellenkezést váltott ki, aki a lengyel királyság miatt áttért a katolikus hitre. Felmerült egy porosz–svéd–orosz szövetség terve is, amely foglalkoztatta II. Ágostot, aki nehezen viselte a cár gyámságát. A Flemminggel folytatott tanácskozásokon szóba került, hogy amennyiben az említett szerződés létrejön, a császári csapatoknak meg kell támadniuk Oroszországot. Ennél is fontosabb, hogy a porosz királyt el kell „rabolni” (a kifejezés a francia *enlever*), a katolikus vallásra térített királyfit kell a trónra ültetni, a porosz kincstárat fel kell számolni, és Poroszországot a császár felügyelete alá kell helyezni.²

Augusztusban Klement Flemmingnek Ilgen porosz miniszterhez írt levelével, magyarországi borokkal és 600 tallér utazási segéllyel elindul Berlinbe. Mányoki segítségével Luckauban találkozik egy Georg Heinrich Lehmann nevű emberrel, aki Weimar nem hivatalos rezidense a porosz udvarban. Klement Savojai Jenő megbízottjának adja ki magát, ismerteti a Flemmingnek elmondottakat, s havi 50 dukátot ajánl neki, ha megfelelő információkat közöl a porosz udvarról és főleg az említett szerződésről. Maga is igyekszik információkat szerezni, és amit megtud, jelenti Flemmingnek, akitől 1000 font honoráriumot kap.

Flemming szeptember 16-án érkezik Bécsbe, ahol megkezdzi a tárgyalásokat a császárral a Hannoverrel kötendő szerződésről, amelyet 1719. január 5-én köt meg Ausztria, Szász- és Lengyelország, Anglia – Poroszország és Oroszország ellen. Amíg ő a császári fővárosban tárgyal, Klement ismét visszatér Drezdába, és bead egy francia nyelvű emlékiratot a következő címmel: „Mon voyage a Berlin a roulé principalement 1. sur la connaissance de ce qui se passe entre le Roy de Prusse et le czar, 2. sur la liaison que le Roy de Prusse a avec le Duc de Mecklenbourg dans la conjuncture présente, 3. sur les desseins du Roy de Prusse par rapport à la situation des affaires de l'Europe, 4. sur son intelligence avec le Roi de Danemarck, 5. sur ses liaisons avec la plus part des Princes de l'Allemagne.” A lista tehát szól a porosz király és a cár, illetve a Mecklenburggal való kapcsolatokról, Európa ügyeit érintő nézeteiről, kapcsolatáról a dán királlyal s a német fejedelmekkel.

Ebben a jelentésben tárgyalja azokat a porosz belső viszonyokat is, amelyek szerint a királyt miniszterei, katonái és alattvalói „utálják és vagy halálát, vagy igazi vesztét kívánják”. Minisztereit egymás ellen uszítja, a nemeséget földjeik elvételével sújtja, a katonaságot szigorúan ellenőrzi, és ezért sokan megszöknek, a manufaktúrák monopóliumát kezében tartja, és azokon meggazdagodik. A különböző rendek szembe kerülnek vele, és elvesztheti az ellene indítandó háborút, miután ő maga az Anhalt-Dessau-i Lipót herceg „heves és kegyetlen modorrát követi”.³

Szeptember 26-án újból ír Flemmingnek, figyelmezteti arra, hogy Bécsben esetleg feljelenthetik őt, közli, hogy Savojai Jenő megbízásából találkozik a régens francia elöljáróival, és szerződést kíván előkészíteni a bécsi udvar és közöttük. Ilyen módon tehát, úgy látszik, folytatni

akarja azt, amit Brüsszelben elkezdett, de ez alkalommal fordított előjellel, tehát az Orléans-i herceg ellen lép fel.

Flemming Bécsben beszél Savojai Jenővel Klementről is, aki elismeri, hogy kapcsolatban állt vele, de azt állítja, hogy „fripon”, tehát csaló, akiről úgy tudja, hogy a szász miniszter már 10000 forintot fizetett ki neki. Flemming szerint csak 4000 tallérről van szó, de azt mindenesetre megállapítja, hogy Klement tényleg csaló, és az ügyet egyelőre a maga részéről lezárja.

ÍTÉLET BERLINBEN

A Berlinből szerzett információkat Klement nem egyedül Lehmanntól kapja, hanem többek között Bube-tól, aki Wartensleben marsall titkára volt, a lecsúszott Haidekam bárótól, Wernickétől, Grumblkov miniszter titkárától, akik ilyen vagy olyan okból elítélték a király abszolút hatalmát. Klement jelentkezik az általa jól ismert Jablonskinál, az udvari prédikátornál, akinek felhívja a figyelmét a királlyal kapcsolatos „titkos” tervre. Szeptember 12-én Lübenben találkozik vele és Knyphausen miniszterrel, aki felajánlja, hogy jöjjön Berlinbe, és beszéljen magával I. Frigyes Vilmostal. 13-án és 14-én találkozik a királlyal, akinek előadja az elrablás tervét és ennek körülményeit, Savojai Jenőre és Flemmingre mint értelmi szerzőkre hivatkozva. Ekkor jelenti be, hogy egyes miniszterek és hivatalnokok szembefordulnak vele, és ennek bizonyítására felmutatja Savojai Jenő egyik levelét és más iratokat.

Bécsben áttért a katolikus hitre, itt most áttér a lutheránusra, és arra hivatkozik, hogy mindez, amit elmond, „protestáns meggyőződéséből” származik. A királyt megdöbbeníti ez a leleplezés, s meg akarja jutalmazni Klementet, 6000 tallért ad neki és egy kitüntetést, az Orden de la générositét.

Klement ígérte azt, hogy Hollandiába megy, és az említett eredeti iratokat magával hozza. Friedberg felsorolja a Klement által ígért papírokat, így egy állítólagos szerződést a császár és a lengyel király között, egy tervezetet a porosz király, a cár és a svéd király megállapodásáról, egy manifesztumot a királyt gyalázó személyekről és olyan

leveleket, amelyek a király iránti „gyűlöletről” és „lázadásról” szólnak.¹ A király környezetében levő személyek között Klement említi Grumblkov tábornokot, Anhalt-Dessau-i Lipót herceget, Kreutz és Allensleben titkos tanácsosokat, az egykori minisztert, Danckelmant (Weber szerint ő akkor még nem szerepelt a listán, éppúgy mint Kamecke miniszter és Blaspiel asszony sem). A nyugtalan király elhiszi az információkat, Ilgen minisztert beavatja, és (a kortársak szerint „patetikus” helyzetben) karddal lép fel Lipót herceg ellen, aki hűségét bizonyítja, s akinek mindent elmond. Lipót herceg javaslatára Jablonskit és Bieberstein marsallt Amszterdamba küldi azzal, hogy ígérjenek Klementnek 10 ezer dukátot az iratokért, de úgy, hogy a marsall előbb maradjon porosz területen, Emmerichben. Jablonski elutazik, Amszterdamban találkozik Klementtel, és felszólítja az iratok átadására. Klement nem hajlandó Emmerichbe menni, a marsall kénytelen Amszterdamba jönni, és hosszas tanácskozások kezdődnek Klement állításairól. Végül is a király kérésére a holland hatóságok letartóztatják Klementet, de porosz területre érve szabadon engedik.

Berlinben Klement ismét találkozik a királlyal, aki Lipót herceg eltitkolt jelenlétében kihallgatja őt. Klement ismét azt bizonyítja, hogy az igazságot mondja, de az iratokért újból el kell mennie Hollandiába. A király megint hisz neki, és megadja a lehetőséget, hogy elmenjen. Egy Dumoulin nevű őrnagyot ad mellé, de az iratokat nem találják meg.

Felmerül a kérdés, hogy az egyre erősödő gyanú ellenére Klement miért nem maradt Hollandiában? Úgy látszik, hogy rossz pszichológusnak mutatkozott, mert elhitte, hogy a király továbbra is hinni fog állításainak. Ezt indokolja Poroszország vitatott nemzetközi helyzete és a császárral és a lengyel királlyal kialakult vitája, de főleg a porosz alattvalók szembenállása, amit a király feltételez.

Berlinben kihallgatását Ilgen miniszter vezette a király jelenlétében, s itt újból elismételte a már elmondottakat. A kihallgatást Katsch főauditor folytatta, aki előtt részletesen ismertette családi helyzetét, tanulását, a Rákóczi szolgálatában végzett tevékenységét és külön is a Savoiai Jenőhöz és Flemminghez fűződő kapcsolatát. Ezután a spandaui börtönbe zárják, ahol kitűnő ellátásban részesül, s újabb rémhírek terjednek el „titkairól”. A kihallgatásba Knyphausen is bekapcsolódik, és biztosítja – az igazság elmondása esetén – „a király kegyelméről és protekciójáról”. Most újból előadja a Flemming által javasolt elrablási tervet, amelyet szerinte Savoiai Jenő helyeselt, és amelybe bevonták Grumblkov porosz minisztert és másokat. Felsorolja azokat a porosz minisztereket és hivatalnokokat is, akik ebben a tervben részt vehettek. A király elolvassa a kihallgatási jegyzőkönyveket, és döntésre határozza el magát.

December 9-én Berlin kapuit bezárják, és megkezdődnek a letartóztatások. Letartóztatják Kamecke minisztert, Blaspiel asszonyt, aki Szófia Dorottya királyné főudvarmesternője volt, és a szász Manteufel miniszterrel volt kapcsolatban, Bube titkárt, Wernickét, Haidenkamot, sőt egy rövid időre Danckelmant. Blaspiel asszony letartóztatása azzal jár, hogy házkutatást tartanak a szász–lengyel rezidensnél, Wilhelminél, ami megzavarja a két ország közötti viszonyt.

Közben a király Knyphausent Bécsbe küldi, hogy Savoiai Jenőtől megtudja, mi igaz a Klement által közölt információkból. A válasz várat magára, de végül Savoiai e hírre felháborodik és tiltakozik. Borckhard porosz követ a vele folytatott beszélgetésről a következőt jelenti: „A porosz udvar – mondja Savoiai Jenő – azzal tisztel meg, hogy útonállóknak vezérének, gyilkosnak és mérgezőnek tüntet fel.”² Flemminggel találkozáskor kijelenti: „Bár nem vagyok király, de hitemre, senki sem kérdőjelezheti meg becsüle-

tem nemes érzelmeit. Olyan ember vagyok, aki a császár megbízásából hadseregeket vezetek.”³ Megütközését közli nemcsak Knyphausennel és Flemminggel, de a császárral is, aki vele egyetért.

Frigyes Vilmos 1718. december 10-én levelet ír Savojai Jenőnek, s ebben „óvatosan” érdeklődik elrablásának tervéről: „Bár távol állok attól, hogy higgyek ezeknek a feljelentéseknek, és nem tudom elhinni, hogy Császári és Katolikus Őfelsége ilyen akciót határozott volna el ellenem, és azt sem tudom elhinni, hogy Ön, Uram, egy ilyen, születésére és a világban szerzett nagy hírnevére méltatlan cselekedetre képes, mégsem tarthatom hibának, ha ennek az ügynek a végére akarunk járni.”⁴ 1719. január 28-án Savojai tiltakozik a vád ellen, és elégtételt követel.⁵ A király Klement beismerése után már előbb, január 7-én levélben bocsánatot kér a hercegtől, akit „minden idők legnagyobb kapitányának” nevez.⁶

A lengyel király is tiltakozik a Flemminget és Manteuffelt ért vádak ellen. Megszégyenítőnek tartja a Wilhelmi rezidensnél tartott házkutatást, és a Szászországba menekült Lehmannt csak hosszú halogatás után adja ki a porosz udvarnak.

Spandauban is megváltozik a helyzet. Klementet most már rabként, szigorú ellenőrzés alatt tartják, és folytatják a kihallgatást. December 17-én és 24-én a király jelenlétében még azt állítja, hogy Flemmingtől származik a király elrablásának a terve, ezzel Savojai Jenő is egyetértett, sőt Hannover is helyeselte ezt. Kijelenti, hogy „állításáért kész meghalni is”. Később azonban beismeri, hogy Savojai Jenő leveleit ő hamisította, de a nevezett a tervet helyeselte. (Megjegyzendő, hogy Savojai maga is elismerte, hogy Klement aláírása nagyon is hasonlít a sajátjához.) Klement később próbálta megmagyarázni, hogy Savojai Jenőnek fenntartásai voltak e tervvel kapcsolatban, és egyedül

Flemminget hibáztatta. Ezek után azt kérte a spandauai parancsnoktól, hogy írhasson egy mémoire-t, amely Friedberg szerint 52 fóliából állt, és amelyben leírja élete történetét. Itt felmenti Flemminget az elrablás vádjáról, és kijelenti, hogy azok a porosz miniszterek és hivatalnokok, akiket beárult, ártatlanok.

1719. január 14-én a mémoire alapján világossá vált, hogy mindaz, amit előadott, cselszövés volt. Egyszerre csalta meg a királyt és minisztereit, és olyan intrikákat tulajdonított Flemmingnek és Savojai Jenőnek, amelyeket ők nem követtek el. A kihallgatásokba bevonták a császári és a szász-lengyel rezidentet. A király bocsánatot kért a Wilhelminél tartott házkutatásért és elnézést a szász miniszterektől. Mint említettük, a lengyel király Lehmannt július 7-én a szász hatóságoknak kiadta, és Spandauban szembesítésre került sor Klement és Lehmann között, aki elismerte, hogy adatokat gyűjtött az ő számára, és Klement bocsánatot kért tőle.

Klementet és társait senki sem védelmezte, a hatóságok úgy vélték, hogy iratai és a kihallgatás jegyzőkönyve ezt a feladatot ellátták. Az úgynevezett Criminal-Collegium 1720. január 19-én Klementet (nevét itt már C-vel írják) „enormes Verbrechen” miatt halálra ítéli: a városban két helyen a karját izzó vassal megégetik, a berlini piacon kötél általi halállal kivégzik.

Április 17-én Klement francia nyelvű levelet írt Bieberstein marsallnak,⁷ amelyben engedélyt kért, hogy az egybegyűlteknél elmondja, kéri Isten kegyelmét és az uralkodók megbocsátását, kéri ezt Savojai Jenőtől, Flemmingtől, a császári szolgálatban álló Vetéstől (tehát Kökényesditől) is. Anyját és családját Schmidt miniszter támogatására bízta. Külön bocsánatot kér a porosz királytól, aki Spandauban megígérte neki, hogy „mint király és mint keresztény” kész megbocsátani.

Lehmannt hazaárulással is vádolják, és arra ítélik, hogy fejét levágják, testét felnégyeljék és kerékbe törjék s a városban kétszer égő vassal megsebezzen. A Bube nevű titkárt nem tudták kivégezni, mert előbb női ruhában megpróbált elmenekülni, és a börtönben meghalt. Haidenkamot megkorbácsolják és börtönbe vetik.

A kivégzésre 1720. április 18-án kerül sor. Klement bátran viselkedik, megcsókolja Lehmannt, és az ő nevében is elmondja búcsúbeszédét. Kijelenti, hogy eddig „Landeskind”, „világi ember” volt, most már a „Legfelsőbb Lény gyermeke”. Szerette a „hús-vér lelkét, a látás lelkét és az udvari életet”, de bűneit megbánta, és kéri Krisztus kegyelmét. Megbocsátást kér a császártól, a porosz királytól, a szász uraktól cselekedetei miatt. Felszólítja a jelenlévőket, hogy „legyenek hűek a királyhoz és a hazához”, és vegyenek példát az ő esetéből, lássák be „mi történik azokkal, akik idegen üzemeket követnek el”. Kéri őket, hogy imádkozzanak érte és Lehmannért, elmondván a miatyánkot, és kérjék Isten kegyelmét.⁸

A többi vádlottat szabadon engedik vagy enyhített büntetést kapnak. Blaspiel asszony Clevébe megy férjéhez, Kamecke miniszter visszamegy birtokára, Wernickét hosszabb börtönre ítélik (mindezekről Friedberg részletesen írt).

A letartóztatások során kihallgatják Jablonski udvari prédikátort, akit azzal vádolnak, hogy „kellemetlen dolgokat” mondott Lipót hercegről, amelyet ő tagad. Azt is állítják, hogy Klement 1500 dukátot adott neki, amelyről kiderül, hogy csak ígérte, de nem adta át. Jablonski szerint arról volt szó, hogy egy Bél Mátyásnak adott tartozást kellett volna kifizetnie. A porosz állami levéltárban megtalálható Bél Mátyás Jablonskihoz írott 1719. február 22-i levele,⁹ amelyben – értesülve Klement dolgáról – elmondja, hogy a kölcsönt barátaitól kapja meg. A Postscriptum-

ban megjegyzi: „Fata Klementii hic ignorantur”, tehát „nem ismerik Klement sorsát” (Pozsonyról van szó). Jablonski esetében kifogásolták azt is, hogy Klementet mint „lelkiismeretes és hűséges embert” mutatta be az udvarban, s elhitette a királlyal, hogy az igazságot mondja. Frigyes Vilmos végül is megbocsátott neki, visszahelyezte állásába, a királyi asztalnál ülhetett, és megtartotta prédikációit. Egyik prédikációjában kifejtette, hogy egyszerre kell tisztelni Istent és a királyt.

Ez volt Klement élettörténete, amely Rákóczi szolgálatában nagy reményekkel indult. Az átállás a bécsi udvarhoz csalódással járt, Brüsszelben, Drezdában, Berlinben az intrikáiból élt, felhasználva diplomáciai ismereteit, kapcsolatait és nyelvtudását. Igaz, hogy a XVIII. században jellemző volt a „titkos diplomácia”, de olyan cselszöveget, mint amelyet Klement elkövetett, kevesen vittek véghez. Némelyek feltételezik, hogy intelligenciája és felkészültsége alapján diplomáciai karriert futhatott volna be, de erre átállása után Savojai Jenő, a francia, szász és a porosz diplomácia bizalmatlansága miatt nem kerülhetett sor, bár Poroszország rövid ideig erre lehetőséget adott. A bonyolult csalásokban gyakran alkalmazta az aláírás-hamisítást. Az egyes országok közötti elképzelt kapcsolatok és az Európát átfogó manipulációk azt bizonyítják, hogy erre tehetsége is volt. Mások úgy gondolják, hogy intrikáiban a pénz játszotta a fő szerepet, hiszen csak így tudott bizonyos jövedelmekhez jutni. Magatartását mégis határtalan könnyelműség határozta meg, és az a lelkesítő remény, hogy az érdekeltek nem ismerik meg az igazságot. A végső megbánás két törekvést jelöl, az egyik az isteni kegyelemben való megnyugvás, a másik a bocsánatkérés

mindazoktól, akiket megcsalt. Az ítélet arra figyelmeztet, hogy még a „titkos diplomácia” sem bocsát meg. Klement János Mihályt 31 éves korában érte a szörnyű halál. A reformkori magyar nyelv értelmében mondom, hogy „cseleszővő” volt, aki nemzetközi bonyodalmakat kevert, s aki végül is a vesztébe rohant.

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

- ¹ Részletei megjelentek 1864-ben a Pesti Naplóban, majd 1870-ben a Századok 1–2. számában.
- ² Kiadva Miscelaneen zur Geschichte Königs Friedrichs des Grossen. Berlin, 1878.
- ³ C. von Weber: Aus vier Jahrhunderten. I. Leipzig, 1857. Ismertette Thaly Kálmán, Századok, 1870. 2. és 3. sz.
- ⁴ H. von Friedberg: Der Kriminalprozess wieder den Ungarn Michael Klement. Historische Zeitschrift, Neue Folge, XXXVI. 1889.
- ⁵ F. Oppeln-Bronikowski: Abenteurer am preussischen Hofe, 1720–1800. Berlin–Leipzig, 1927.
- ⁶ M. Braubach: Geschichte und Abenteuer. Gestalten um den Prinzen Eugen, München, 1950.

IFJÚKORA

- ¹ Benda K.: Ráday Pál iratai. II. Budapest, 1961. 52–53.
- ² Vö. Rosenauer K.: A beszterczebányai ág. hitv. ev. gimnázium története. Beszterczebánya, 1876. 76.
- ³ Uo. 83. és köv.
- ⁴ Matrikul der Martin Luther Universität. Halle–Wittenberg, kiadta F. Funke, I. 1690–1730. Halle, 1960. 82.
- ⁵ Friedberg i. m. 449.
- ⁶ S. Strykes: Usus modernus pandectarium. The Oxford Companion to Law, szerk. G. Valter, Oxford, 1980. 519. és köv.; Dictionnaire des oeuvres politiques, Fr. Chatelet és mások szerk., Paris, 1986. Címszó.
- ⁷ Vö. O. Feyl: Die Viadrina und das westliche Europa. Die Universität Frankfurt an der Oder, 1983.

INDULÁSA A KURUC DIPLOMÁCIÁBAN

- ¹ Vö. Benda i. m. 5–51.

- ² A császárnak írt 1715. szeptember 2-i jelentésében. Vö. J. Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. II. Wien, 1858 és Köpeczi B.: A bujkáló Rákóczi. Budapest, 1991. 275.
- ³ Fiedler i. m. II. 1. és köv.
- ⁴ Uo. 17–18.
- ⁵ Uo. 5.
- ⁶ Uo. 25. és köv.
- ⁷ Uo. 36. és köv.
- ⁸ Benda i. m. 53–54.
- ⁹ Fiedler i. m. 70. és köv.
- ¹⁰ Uo. 85. és köv.
- ¹¹ Uo. 95. és köv.
- ¹² Uo. 99. és köv.
- ¹³ Uo. 126. és köv.
- ¹⁴ Uo. 128. és köv.
- ¹⁵ Angyal D.: Magyarország érintkezése Angliával. Olcsó Könyvtár, Budapest, 1902. 172.
- ¹⁶ Köpeczi B.: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 386.
- ¹⁷ Fiedler i. m. 10. Magyarul: „Úgy látszik értesültek a cár és az angol királynő határozatairól, és tárgyalásokat kezdtek Ragozzi herceggel külföldi részvétel nélkül.” (A *prince* szót a császári udvar értelmében használja, s ezért fordítjuk *hercegnek*.)
- ¹⁸ Uo. 145. és köv.
- ¹⁹ Uo. 177. és köv., 185. és köv.
- ²⁰ Uo. 193. és köv.
- ²¹ Uo. 225. és köv.
- ²² November 13. Uo. 233.
- ²³ November 17. Uo. 235. és köv.
- ²⁴ Il n'y a rien a espérer de cette cour, a moins que quelque changement ne surviendra. Uo. 238. és köv.
- ²⁵ November 27. Uo. 241. és köv.
- ²⁶ Angyal „az északi hatalmaktól” való békekötést „gúnynak látszó ötletnek” találja, s igaza van, hiszen erre csak jóval később kerül sor.
- ²⁷ Fiedler i. m. 245. és köv.
- ²⁸ Uo. 244. és köv.
- ²⁹ 1711. december 1., 12., 11–12., 25., 1712. január 6., 18–19. Uo. 248–250. és köv., 261. és köv.

AZ UTRECHTI BÉKETÁRGYALÁSOKON

- ¹ L. Bély: Les relations internationales en Europe, XVIIe et XVIIIe siècle. Paris, 1992. 423.
- ² Fiedler i. m. 269. és köv.
- ³ „Je ne puis pas me détacher des interets de la France a moins que je n'aye un etablissement stable et convenable.” Uo. 272. és köv.
- ⁴ Uo. 275. és köv.
- ⁵ Uo. 278. és köv.
- ⁶ 1712. február 11. Uo. 279. és köv.
- ⁷ Uo. 283. és köv.
- ⁸ Il craigne fort que vous serez sacrifié par la France et par le reste des puissances. Uo. 288. és köv.
- ⁹ Uo. 296. és köv.
- ¹⁰ Uo. 298.
- ¹¹ Uo. 308. és köv.
- ¹² Uo. 302. és köv.
- ¹³ Uo. 306. és köv.
- ¹⁴ Uo. 308. és köv.
- ¹⁵ Uo. 313. és köv.
- ¹⁶ Uo. 319. és köv.
- ¹⁷ Uo. 324. és köv.
- ¹⁸ Március 29. Uo. 320. és köv.
- ¹⁹ Uo. 328. és köv.
- ²⁰ Uo. 330. és köv.
- ²¹ Uo. 332. és köv.
- ²² Uo. 333. és köv.
- ²³ Uo. 340.
- ²⁴ Uo. 348. és köv.
- ²⁵ Uo. 336. és köv.
- ²⁶ Uo. 353. és köv.
- ²⁷ Uo. 353. és köv.
- ²⁸ Uo. 353.
- ²⁹ Uo. 356. és köv.
- ³⁰ Június 11. Uo. 361. és köv.
- ³¹ Június 17. Uo. 365.
- ³² Uo. 368. és köv.
- ³³ Uo. 369. és köv.
- ³⁴ Uo. 372. és köv.
- ³⁵ Július 5. Uo. 373.

- ³⁶ Bély i. m. 425–426.
- ³⁷ Hága, június 22. és 26. Fiedler i. m. 383. és köv., 385. és köv.
- ³⁸ Augusztus 3. Uo. 391. és köv.
- ³⁹ Uo. 393. és köv.
- ⁴⁰ Uo. 399. és köv.
- ⁴¹ Uo. 400. és köv.
- ⁴² „Elhatároztam, hogy sorsomat az általános béketárgyalásoktól tesszem függővé.” Uo. II. 402. és köv.
- ⁴³ Uo. 400. és köv.
- ⁴⁴ Uo. 407. és köv.
- ⁴⁵ Uo. 417. és köv.
- ⁴⁶ Uo. 421. és köv.
- ⁴⁷ Uo. 427.
- ⁴⁸ Uo. 425. és köv.
- ⁴⁹ Uo. 427.
- ⁵⁰ Uo. 428. és köv.
- ⁵¹ Uo. 429, 431, 433.
- ⁵² Uo. 433. és köv.
- ⁵³ Megjelent a *Déduction des droits de la Principauté de Transylvanie* című francia és magyar nyelvű kiadványban, *Restitutio Transylvaniae* címen, Budapest, 1993.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG JOGAINAK LEVEZETÉSE

- ¹ A mohácsi csata után a rendek egy része Szapolyai Jánost, egy másik része Habsburg Ferdinánd osztrák főherceget és cseh királyt választotta meg magyar királynak. A két uralkodó 1538-ban a váradi szerződésben ismerte el egymás királyi címét és uralmát az általa birtokolt területek fölött.
- ² Miksa császár 1570. augusztus 16-án a spanyol szerződésben ismerte el János Zsigmondot Erdély fejedelmének.
- ³ II. Rudolf császár 1595. január 28-án kötött szövetséget Báthori Zsigmonddal, akit elismert Erdély „szabad fejedelmének”. R. Gooss: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen*, Wien, 1911. 229.
- ⁴ II. Ferdinánd és a svéd királynő között megkötött, 1648-ban aláírt osnabrücki békeszerződésben ez olvasható: „De la part de la Reine et Royaume de Suède, tous ses Alliez et Adhérents, principalement le Roy Très-Chrestien... la République de Venise, les Provinces

unies des Pays-Bas, les Suisses et Grisons et le Prince de Transylvanie. J. Dumont: Code universel diplomatique du droits des gens. Amsterdam, 1736. VI/1. 489.

- ⁵ A nijmegeni békeszerződésbe XIV. Lajos kérésére vették fel az erdélyi fejedelmet. A Napkirály 1679. június 8-án Saint Germainből írott latin nyelvű levelében értesíti erről I. Apafi Mihályt: „Qua propter significamus quod secundum 33-ticum dicti tractatus articulum nos declaravimus et declaramus per praesentes dicto nostro fratri imperatori electoribus, principibus et statibus imperii, quod nos dictum nostrum consanguineum principem Transylvaniae nominamus in nostrorum consanguineorum numero, ut dicto pacis tractati includatur, in cujus testimonium has nostra manu signavimus et illis nostrum sigillum apponi curavimus. Quia ita placet nobis.” Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 16. köt. Szerk. Szilágyi S., Budapest, 1893. 659.
- ⁶ Klement az Animadversiones apologicae alapján sorolja az 1686-os diploma egyes pontjait. A diploma összesen huszonegy pontból áll, ezekből Klement az első és a másodikat teljes egészében, a harmadikat csak részben (kihagyja az adók és vámok fizetésére vonatkozó mondatot) idézi, nem említi a negyediket, az ötödiket és a hatodikat, viszont teljes szöveggel reprodukálja a hetedik pontot, kihagyja a nyolcadikat, és idézi a kilencediket. A többi pontról nem szól, ezek a kereskedelem szabadságát, az erdélyiek háborús hozzájárulását, a téli kvártélyozást, az évi 20000 arany dukát adó fizetését érintik. A 18. pontot, amely azt ígéri, hogy a törökkel kötendő békébe felvételi Erdélyt, Moldvát és a Havasalföldet, és kieszközli, hogy Erdély ne fizessen adót a Portának, csak később említi. A diploma szövege Gooss i. m. 273. és köv.
- ⁷ Lotharingiai Károly 1687. október 27-én kötött szerződést I. Apafi Mihállyal. A szerződés elsősorban a téli kvártélyozást szabályozza, de emellett felsorolja az 1686-os szerződés pontjait. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 19. köt. Budapest, 1896. 222. és Alvinczy Péter Okmánytára. 3. köt. Közzétette Gergely S. és Petkó B., Budapest, 1887.
- ⁸ I. Lipót 1690. október 16-án írta alá azt a diplomát, amelyről az udvar Bethlen Miklós kancellárral tárgyalt. Az erdélyi rendek 1691. február 7-én tették le az esküt az említett szövegre. Az úgynevezett Diploma Leopoldinum 28 fejezetből áll, amelyek megerősítették a „három nemzet” és a „négy bevett vallás” jogait, az ország törvényeit és a szokásjogokat, ígérték az erdélyiek alkalmazását a főbb hivatalokban, az országgyűlések rendszeres megtartását, kötelezték az or-

szágot békeidőben évi 50 000 tallér, háborúban 400 000 rhénes forint fizetésére. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 20. köt. Budapest, 1897. 68. és köv. A jóváhagyás után az udvar változtatásokat eszközölt a diplomán, különösen olyanokat, amelyek a katolikusoknak kedveztek. Vö. G. Müller: Die Entwicklung der siebenbürgischen Gesetzgebungsformen in den Jahren 1690–1703. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1907. 6. sz.

- ⁹ A császár elismerte ugyan II. Apafi Mihály fejedelemmé megválasztását, de azt a rendek újabb és újabb folyamodványai ellenére sem „konfirmálta”. Amikor a már nagykorúvá lett fejedelem eljegyezte Bethlen Gergely országos generális leányát, a császári udvar rosszalását fejezte ki. Az engedélyt a házasságra végül is 1695 januárjában a fejedelem megkapta, de a következő év augusztusában Bécsbe rendelték, és Kinsky kancellár 1697. április 30-án felszólította, hogy mondjon le a fejedelmi címről a birodalmi hercegi cím és évi 12 000 forint kegydíj ellenében. Bécsből nem mozdulhatott el, felesége Árva Bethlen Kata meg sem látogathatta 1713-ban bekövetkezett haláláig. Az 1704-es fejedelmválasztó gyűlés és az 1707-es beiktató országgyűlés elítélte II. Apafi Mihályt is, mivel „önként” mondott le fejedelmi címéről. A marosvásárhelyi 2. törvénycikk ezzel kapcsolatban „törvénytelen translatióról” beszél. Vö. Jakab E.: Az utolsó Apafi. Magyar Történelmi Tár, 21. köt. Budapest, 1875 (oklevelekkel).
- ¹⁰ Brenner az Egy lengyel királyi tanácsos levelében Hugo Grotius A háború és béke jogáról című művének 1. könyvéből idéz annak bizonyítására, hogy meghatározott esetekben jogos az ellenállás a zsarnokokkal szemben.
- ¹¹ Rákóczi az erdélyi rendek képviselői, a nemesek, székelyek, sőt, a szászok is (Brassó, Szeben és Szászsebes városok kivételével) 1704. július 6-án választották fejedelmükké Gyulafehérvárott, amelynek franciás neve Albe Jule és nem Albe Royale (a későbbi szövegben), ez utóbbi akkor Székesfehérvárnak felelt meg. Klement ezt Rákóczi 1712. március 12-i leveléből vette át.
- ¹² 1706. május 26-án I. József felhatalmazza az osnabrücki püspököt és a többi császári megbízottat, hogy tárgyaljanak „a magyar és az erdélyi konföderáltakkal”. A szöveget közli latinul és franciául a Brenner által összeállított Histoire des Révolutions de Hongrie című munka, IV. köt. La Haye, 1739. 2. és köv.
- ¹³ A magyar delegáció a békepontokat 1706. július 13-án nyújtotta be. A második pont szól Erdély kérdéséről. A latin és francia szöveg: Histoire des Révolutions de Hongrie. III. köt. 351. és köv.

- ¹⁴ A császári és királyi bizottság a magyar békepontokra 1706. július 15-én adta meg a választ. A latin és francia szöveg: *Histoire des Révolutions de Hongrie*. IV. köt. 66. és köv. A válasz nem felsorolás-szerűen említi az ellenérveket. Klement az Egy lengyel tanácsos levelét követi, amikor pontokba foglalja ezeket.
- ¹⁵ Az *Animadversiones* foglalkozik Erdély történetével is, Magyarország és a fejedelemség közös múltjával, a bennük lakók „vérbeli” és „erkölcsi közösségével”, az Erdélyi Fejedelemség által a magyar rendeknek nyújtott támogatással. Ezekről sem Brenner, sem Klement nem szól.
- ¹⁶ Klement itt eltér az *Animadversionestől* és Brenner érvelésétől, a királyi esküszöveg (*capitulation*) 12. pontjára utal.
- ¹⁷ Az 1686-os szerződés 7. pontja, illetve az 1687-es 4. pontja foglalkozik ezzel a kérdéssel.
- ¹⁸ 1704. augusztus 9-én Rabutin tábornok parancsára a császárhoz hú rendek szebeni gyűlése tiltakozott Rákóczi fejedelemsé válassztása ellen. Ezt megismételte az 1705. december 15-re meghirdetett segesházi gyűlés.
- ¹⁹ Rákóczit 1707. április 5-én iktatták be az erdélyi fejedelmi székbe Marosvásárhelyre. Az országgyűlés által elfogadott törvények Rákóczit és a rendek közti kompromisszumról tanúskodnak.
- ²⁰ 1664-ben Bécs a magyar rendek megkérdezése nélkül kötötte meg a vasvári békét, amelyben feladta Érsekújvárt és Váradot. Az e békekötés miatti elégedetlenség indította el a Wesselényi-összeesküvést.
- ²¹ Az 1699-ben megkötött karlócai békében a Porta elismerte, hogy Erdély a császár „birtokában és hatalmában” van és marad. (A latin szövegben Erdélyre a *regio* szót használták és nem a *principatust*.) A béke megkötésébe nem vonták be sem a magyar, sem az erdélyi rendeket. A béke szövege: S. Katona: *Historia critica regum Hungariae*. 36. köt. Buda, 1805. 106. és köv.
- ²² A magyar és az erdélyi rendek képviselői 1706. március 8-án szövetséget kötöttek a „két haza” közötti együttműködésre, amelyeket összekapcsol nemcsak a közös ellenség elleni harc, hanem az a tény is, hogy „mind azon edgy Magyarai vére, mind pedig Természetre és Nemzetséges szokásra való nézve ösze kötöttek”. Márki S.: *II. Rákóczi Ferencz*. II. Budapest, 1907. 631.
- ²³ Juvenalis VI. satírája után idézi.
- ²⁴ A szatmári békét az erdélyiek részéről 1711. április 30-án többek között Barcsai Ábrahám és Mihály, Teleki Mihály, Haller Gábor, Gyulai István, Jósika István és Dániel írták alá.

- 25 Klement mindenekelőtt a vesztfáliai békeszerződésekre utal, amelyek többek között elismerték Hollandia és Svájc önállóságát, Lotharingiát visszaadták hercegének, Alsópfalzot V. Frigyes választófejedelem és cseh király fiának, Pomerániát felosztották Svédország és Brandenburg között, elismerték Holstein önállóságát, Itáliában pedig a spanyol uralmat stb.
- 26 1621 elején XIII. Lajos francia király felajánlotta a közvetítést II. Ferdinánd és Bethlen Gábor között, és a francia közvetítők részt vettek a hainburgi fegyverszüneti tárgyalásokon. Az 1621. december 31-én Nikolsburgban megkötött békében a császár vállalta, hogy amennyiben a Porta megtámadja Bethlent, kérni fogja a német birodalom, a spanyol király és más „keresztény királyok” segítségét, köztük természetesen a francia királyét is. Gooss i. m. 232.
- 27 Vö. P. Robert: *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. II. Paris, 1981. 57–58.
- 28 A fenséges hessen-rheinfelsi ház jogainak levezetése az ugyancsak ilyen nevű erődre. *Actes, mémoires et autres pièces authentiques concernant la paix d' Utrecht*. VI. köt. Utrecht, 1715.
- 29 Latinul: *Ut populus anglicus multam influentiam in res gubernii habens de requitate causae persuasus sit*. 1710. október 27. Fiedler i. m. 224.
- 30 Ráday Pál iratai. I. Szerk. Benda K., Esze T., Maksay F., Pap L. Budapest, 1955. 635. és köv.
- 31 Vö. Benda K.: Egy lengyel királyi tanácsos levele. Mályusz-emlék-könyv, Budapest, 1984. Magyarul megjelent az általam szerkesztett A Rákóczi szabadságharc és Európa című kötetben, Budapest, 1970. Ebben a kötetben Brennernek tulajdonítottam a *Déduction*-t, A bujdosó Rákóczi című monográfiában Klementre módosítottam.
- 32 Bethlen M. Önéletírása. Kiadta V. Windisch Éva, Budapest, 1955. I. 402.
- 33 *Journal historique de Verdun*, 1712. júliusi szám.
- 34 Uo. 12.
- 35 *Mémoires du maréchal de Villars*. Kiadta M. de Vogüé, Paris, 1891. IV. 9.
- 36 *Le Dran: Congrès de Rastadt et de Bade* című dokumentumgyűjtemény a Francia Külügyi Levéltárban. *Mémoires et Documents*. 56. köt. 114, 164. fol.
- 37 *Mémoires du maréchal de Villars*, IV. 21.
- 38 *Le Dran* i. m. 211.

ÁTÁLLÁS – CSALÓDÁSSAL

- ¹ Fiedler i. m. II. 13–14.
- ² Corr. pol. Hongrie, 17. köt. 133.
- ³ Uo. 140–141vo.
- ⁴ Uo. 146–147.
- ⁵ Fiedler i. m. II. 16.
- ⁶ Uo. I. 34.
- ⁷ Ce bougre a de l'esprit, il nous a rendu de bons services par rapport a la Hongrie et aux intrigues de Racotzi avec la cour de Berlin. Weber i. m. 171.
- ⁸ Franciául: C'etoit un homme adroit et que c'etoit dommage qu'il se fut tourné mal. Weber i. m. 172.
- ⁹ Corr. pol. Autriche, 126. köt. 22–39.
- ¹⁰ Braubach i. m. 236.
- ¹¹ Klement recht gut über die Verhältnisse in Wien Bescheid wusste. Braubach i. m. 239.

A BRÜSSZELI INTRIKÁK

- ¹ Pour veiller a la conduite de M. le marquis de Prié. Corr. pol. Pays Bas, 75. köt. 131. és köv.
- ² Je m'en suis tenu a la maniere générale qui est d'estre en garde principalement contre un homme qui par quelque raison que ce puisse estre quitte son maitre et de plus s'attache a son ennemy. Uo. 132vo.
- ³ Corr. pol. Autriche, 125. köt. 175.
- ⁴ Corr. pol. Pays Bas, 75. köt. 157.
- ⁵ Elle [tehát a régens] – peut meme pour embarrasser davantage l'empereur susciter la revolte en Hongrie envoyant le prince Rakoczi, et j'ose assurer que ce soulèvement serait bien dangereux, car on pourrait faire main basse sur les Imperiaux disperses separement dans les quartiers d'hiver, d'autant plus que la noblesse et les paysans sont également au desespoir et n'attendent que des assurances de Rakoczi pour faire un coup d'eclat... J'en parle savamment parce que les principaux d'Hongrie ont été sondées et entretenues lorsque j'y été l'année dernière. Corr. pol. Autriche, 126. köt. 26vo.
- ⁶ Je lui ai reconnu de qualites tres propres pour cela, qui sont celles d'un genie fin, penetrant, insinuant et hardy jusqu'a l'entreprendre. Corr. pol. Pays Bas, 75. köt. 205vo.

- ⁷ Il est bien de vous relier que S. A. R. est d'apporter tous ses soins pour maintenir la bonne intelligence et l'amitié entre le Roy et l'Empereur aussi longtemps que la Cour de Vienne sera dans les memes dispositions. Dans ces principes il ne serait pas question de former des intrigues pour ni contre aucun party dans cette Cour, mais d'etre attentif aux resolutions qui pourraient être entreprises sur tout ce qui peut interesser directement la France. Uo. 203.
- ⁸ Cette personne est un fourbe. Uo. 76. köt. és 4°.
- ⁹ Uo. 7°. és 8.
- ¹⁰ Uo. 22–23.
- ¹¹ Uo. 41. és köv.
- ¹² Uo. 174, 178.
- ¹³ Uo. 74.
- ¹⁴ Uo. 175.
- ¹⁵ Corr. pol. Pays Bas, 77. köt. 227°.
- ¹⁶ La solidité de ses premiers avis. Uo. 77.
- ¹⁷ Uo. 79.
- ¹⁸ Elisabeth Charlotte Herzogin von Orléans Briefen. Kiadta W. L. Holland, Stuttgart, 1877. CXXXII. 17, 37.
- ¹⁹ Idézi Braubach i. m. 258.

A DREZDAI JÁTÉK

- ¹ Weber i. m. 176–177.
- ² Uo. 180–181.
- ³ Uo. 185.

ÍTÉLET BERLINBEN

- ¹ Friedberg i. m. 461.
- ² La cour de Prusse me fait trop d'honneur pour me vouloir faire passer pour voleur du grand chemin, parricide et empoisonneur... Uo. 461.
- ³ Je ne suis pas Roy, mais ma foy, il n'y en a point que je cede en noblesse de sentiments d'honneur. Je ne suis pas un homme a agir autrement qu'à la tête d'une armée par ordre de l'Empereur. Weber i. m. 215.
- ⁴ Quoique que je sois fort eloigne d'ajouter foy a ces sortes de delations, que meme je ne puisse jamais me persuader que Sa Maj. Im-

per. et Cath. voulust prester a une telle action contre moy, et que je ne puisse croire non plus que Vous, Monsieur, en voulussiez entreprendre une si indigne de Votre naissance et de la grande reputation que vous Vous etes acquis dans le monde. Vous ne pouvez pas pourtant trouver mauvais que je tache d'approfondir cette affaire. Weber i. m. 213–214.

⁵ Friedberg i. m. 461–462.

⁶ Als des grössten Capitains unserer Zeit. Friedberg i. m. 462–463.

⁷ Weber i. m. 237–238. és németül Oppeln-Bronikowski i. m. 191. és köv.

⁸ Közli Oppeln-Bronikowski i. m. 195. és köv.

⁹ Másolat az Akadémia Kézirattárában Ms. 4942.

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
IFJÚKORA	9
INDULÁSA A KURUC DIPLOMÁCIÁBAN	12
AZ UTRECHTI BÉKETÁRGYALÁSOKON	20
AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG JOGAINAK LEVEZETÉSE	31
ÁTÁLLÁS – CSALÓDÁSSAL	58
A BRÜSSZELI INTRIKÁK	63
A DREZDAI JÁTÉK	69
ÍTÉLET BERLINBEN	73
JEGYZETEK	81

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
A nyomdai előkészítés Seszták József munkája
A nyomdai munkálatokat a PXP Rt. végezte
Felelős vezető: Ortutay György
Budapest, 2000
Felelős szerkesztő: Stark Mariann
Műszaki szerkesztő: Gábor Péter
Kiadványszám: KMA0-017
Megjelent 6 (A/5) ív terjedelemben

Klement János Mihály a Rákóczi-szabadságharc diplomatájaként tűnt fel az európai politika színpadán. Besztercebányán, majd Odera-Frankfurtban tanult, nyelveket tudott, jogi ismereteket szerzett, és fiatalon került Rákóczi szolgálatába. Előbb a porosz udvarhoz küldetett, majd Marlborough hercegnél jelentkezett, s végül részt vett a spanyol örökösödési háborút befejező utrechti béketárgyalásokon. A fejedelem útmutatásainak megfelelően állította össze legjelesebb iratát, *Az Erdélyi Fejedelemség jogainak levezetését*. Bár az angol és holland diplomaták felfigyeltek javaslataira, az önálló Erdély itt szóba sem került.

Ausztria és Franciaország Rastattban kötötte meg a békét, és Klement ekkor irataival együtt átállt a császár oldalára. Rövid ideig Bécsben tartózkodott, ahol igyekezett megismerni az udvart és pártjait. Miután nem vették igénybe szolgálatait, Brüsszelbe ment, ahol a francia követnek bemutatta emlékiratát a bécsi udvarról, és bizonyítani akarta, hogy Savojai Jenő az Orléans-i herceg ellen lép fel. Pénzt kapott, de rövidesen kiderült, hogy egyes írásai hamisítványok.

Drezdába és Berlinbe ment, és a XVIII. század elejének egyik nagyhírű intrikáját robbantotta ki. Azt állította, hogy Savojai Jenő és Flemming a porosz király megbuktatására törekednek. A király kezdetben hitt neki, de a kihallgatások során kiderült, hogy állításai hamisak. 1720-ban Berlinben kivégezték.